

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΟΣ
ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΞ ΕΠΟΨΕΩΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ

Υ Π Ο
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΣΙΜΩΤΑ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

Το ἐπιστητὸν τῆς θεολογίας ὡς ἐπιστήμης καὶ δὴ τὸ γνωστικὸν ἀντικείμενον, ἡ δομὴ, ἡ μέθοδος καὶ ἡ εἰς κλάδους διαίρεσις αὐτῆς, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ ὄρια, τὸ περιεχόμενον καὶ τὰ προβλήματα τῶν ἐπὶ μέρους κλάδων αὐτῆς, ἀπασχόλησαν ἐπιμόνως, ἤδη ἀπὸ τοῦ μεσαιῶνος, τοὺς εἰδικοὺς θεολόγους συγγραφεῖς, τοὺς ὁποίους καὶ περιήγαγον εἰς δυσχερείας καὶ εἰς ζωντὰς καὶ μακρὰς συζητήσεις, εἰς διαφωνίας καὶ διχογνωμίας, ἐν μέρει δὲ καὶ εἰς ἐπιστημονικὰς ἔριδας. Καὶ παρὰ τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονὸς, ὅτι ἕκαστος κλάδος τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης καὶ ἅπαντες ὁμοῦ κατατείνουν πρὸς ἓνα μοναδικὸν καὶ τὸν αὐτὸν ὑψηλὸν σκοπὸν, ἦτοι τὴν προβολὴν καὶ ἀνάδειξιν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἔχει δημιουργηθῆ ἐν τούτοις σοβαρὸν πρόβλημα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς περιοχάς, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινοῦνται οὗτοι, καὶ εἰς τὰς μεταξὺ των σχέσεις. Τὸ πρόβλημα δὲ τοῦτο ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ σήμερον εἰσέτι, καὶ εἶναι ὡς ἐκ τούτου διαφιλονικούμενος ὁ διαχωρισμὸς τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης εἰς τοὺς ἐπὶ μέρους κλάδους τῆς. Πάντως, πρὸ πολλοῦ ἔχει γίνεи γενικῶς σχεδὸν ἀποδεκτὴ ἡ τετραμερὴς διαίρεσις αὐτῆς, ἦτοι εἰς τὸν ἐρμηνευτικὸν, τὸν ἱστορικὸν, τὸν συστηματικὸν καὶ τὸν πρακτικὸν κλάδον. Καὶ κατέστη ἐμφανεστάτη ἡ προπόρευσις τῆς βιβλικῆς ἐναντι τῆς δογματικῆς θεολογίας. Τοῦτο ἦτο ἐπόμενον νὰ συμβῆ μετὰ τὴν παρὰ τῷ Προτεσταντισμῷ σημειωθείσαν σημαντικωτάτην ἀνάπτυξιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἡ ὁποία, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνωστῆς ἐν προκειμένῳ χαρακτηριστικῆς καὶ αὐταποδείκτου ἀρχῆς αὐτοῦ «sola scriptura», ἀνεγνωρίσθη ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἡ μοναδικὴ πηγὴ τῆς χριστιανικῆς πίστεως¹. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τοιαύτη τοποθέτησις προεκάλεσε πολλὰς ἀντιδράσεις, τόσον ἐν τῇ ρωμαιοκαθολικῇ θεολογίᾳ ὅσον καὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ, ἀμφοτέρων ἀμυνομένων

1. Βλ. καὶ K. Beckmann, *Protestantische Theologie*, Düsseldorf 1973, σελ. 7 ἐξ.

ὑπὲρ τοῦ κύρους τῆς ὑπὸ τοῦ ἐλευθεριάζοντος Προτεσταντισμοῦ ὑποσκελισθείσης ἱεράς παραδόσεως, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ ἐν τοῖς συντηρητικοῖς προτεσταντικοῖς κύκλοις, ἐπεξετάθησαν καὶ ἐνετάθησαν αἱ σχετικαὶ ἐπιστημονικαὶ συζητήσεις. Προσφάτως ἔλαβε μέρος εἰς αὐτάς, δι' ἐνδιαφερούσης μελέτης του, καὶ ὁ νέος Καθηγητὴς τῆς συστηματικῆς θεολογίας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Τμῆμα Θεολογίας) Γεώργιος Μαρτζέλος, ὁ ὁποῖος ὁμως περιορίζεται κυρίως εἰς ἓν μόνον μέρος τοῦ ἀναφθέντος προβλήματος καὶ συγκεκριμένως εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ ἐν προκειμένῳ εἰς τὴν βιβλικὴν καὶ τὴν δογματικὴν θεολογίαν².

Ἐν τῇ εὐσυνόπτῳ ταύτῃ μελέτῃ του ὁ κ. Μαρτζέλος, καθιερούμενος ἤδη καὶ ὡς δόκιμος σκαπανεὺς τῆς παρ' ἡμῖν ἀκαδημαϊκῆς συστηματικῆς θεολογίας, ἐκφράζει εὐθαρσῶς συγκεκριμένους τινὰς προβληματισμούς του, σχέσιν ἔχοντας «τόσο μὲ τὴν ἀναγέννηση τῶν βιβλικῶν σπουδῶν στὸν τόπο μας ὅσο καὶ εὐρύτερα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν θεολογικῶν μας σπουδῶν» (sic) «κατὰ τὴν τελευταία τεσσαρακονταετία»³. Γαλουχηθεὶς οὗτος μὲ τὸ ἀναγεννητικόν, ἃς εἶπω, πνεῦμα τῆς προμνησθείσης Σχολῆς, ἢ ὅποια ἔχει συμβάσει, κατὰ τὸ ὡς ἄνω χρονικὸν διάστημα, εἰς τὴν αὐτονόμησιν τῆς θεολογικῆς σκέψεως καὶ εἰς τὴν ἀναβίωσιν τῆς ὀρθοδόξου πατερικῆς παραδόσεως, καὶ ἐξειδικευθεὶς εἰς τὸν κλάδον του ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ, ὅπου, ὅπως συνέβη καὶ μὲ ἄλλους θεολόγους, ἐβίωσεν, ὡς φαίνεται, δι' εὐνοήτους λόγους, ἐντονώτερον αὐτόθι τὴν ὀρθοδοξίαν, ἐξεδήλωσεν ἤδη ἐνωρὶς μίαν ἐπαινετὴν δραστηριότητα δι' ἀξιοπροσέκτων θεολογικῶν μελετῶν του, ἢ βραχυτέρα τῶν ὁποίων εἶναι, ἴσως, ἢ προαναφερθεῖσα, προκειμένου νὰ καταστήσῃ αἰσθητὸν τὸ νέον πνεῦμα τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐμφοροῦνται καὶ ἄλλοι Ἕλληνες θεολόγοι, ἐκ τῶν προελθόντων, κυρίως, ἐκ τῆς αὐτῆς Σχολῆς. Ἀφορμώμενος δὲ ἐνταῦθα ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς κατὰ τὰ δυτικὰ πρότυπα διοργανώσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι Θεολογικῶν Σχολῶν, ἐκδηλώνει συγχρόνως καὶ τὰς ἀνησυχίας του διὰ τὴν, κατ' αὐτόν, ἐσφαλμένην πορείαν τῶν Σχολῶν τούτων, ἐφ' ὅσον, ὡς ὑποστηρίζει, ἡ ὀργάνωσις των δὲν ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀκραιφνοῦς ὀρθοδόξου πατερικῆς παραδόσεως καὶ διδασκαλίας. Καὶ ἐκκινῶν ἐκ τοῦ Adolf von Harnack, τοῦ διασήμου ἐκείνου ἐλευθερόφρονος προτεστάντου θεολόγου, ὅστις ἀπέρριψε τὸ χριστιανικὸν δόγμα ὡς προϊὸν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας, ἀποπειράται νὰ εἰσηγηθῇ,

2. Βλ. Γ. Μαρτζέλου, «Ἡ ἐνότητα βιβλικῆς καὶ δογματικῆς θεολογίας», ἐν *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 75 (1992), σελ. 1261-1267.

3. Γ. Μαρτζέλου, μν. ἔργ., σελ. 1261.

προφανῶς, τὴν ἀναθεώρησιν τῆς ἐπικρατοῦσης ὡς ἄνω τετραμεροῦς διαιρέσεως τῆς ἐπιστήμης τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας. Συναφῶς ὁ Μαρτζέλος ἀφήνει νὰ ἐννοηθῆ, ὅτι ἀνησυχεῖ κυρίως διὰ τὴν ἐντὸς τῶν κόλπων καὶ τῆς θεολογίας ταύτης διαπιστουμένην διαλεκτικὴν μεταξὺ Βίβλου καὶ δόγματος, τὴν ὁποῖαν προβάλλουν, μετ' ἰδιαίτερας μάλιστα ὀξύτητος, αἱ ἀπόψεις τοῦ προμνησθέντος ἐπιφανεσιτάτου Γερμανοῦ ἐρευνητοῦ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, εἰς τὰς ὁποίας κρίνω ἀπαραίτητον νὰ ἀναφερθῶ δι' ὀλίγων ἐν συνεχείᾳ.

Ὁ μεγαλοφυῆς καὶ πρωτοποριακὸς Harnack ἠσχολήθη εὐρύτατα μὲ τὸ πρόβλημα τῶν ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος ἐπιδράσεων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἔθεσε δὲ τοῦτο, ὑπὸ τὴν ὀξείαν μορφήν του, ἰδίως εἰς τὰ πολύκροτα καὶ μνημειώδη συγγράμματά του «Lehrbuch der Dogmengeschichte» (ἀπὸ τοῦ 1886) καὶ «Das Wesen des Christentums» (ἀπὸ τοῦ 1900)⁴, τὰ ὁποῖα ἀνετυπώθησαν καὶ ἐπανεξεδόθησαν κατ' ἐπανάληψιν καὶ μετεφράσθησαν εἰς πλείστας ξένας γλώσσας, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ O. von Gebhardt ἐκδιδομένην ὑπ' αὐτοῦ περίφημον σειρὰν «Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Altchristlichen Literatur»⁵, ἐν τῇ ὁποίᾳ περιέχονται περισπούδαστοι ἐρευνητικαὶ μελέται τοῦ ἐπὶ προβλημάτων τῶν τριῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Εἰς τὰς πρωτοτύπους ταύτας ἐργασίας τοῦ ἀναγνωρίζει οὗτος τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς τὸ πρόσωπον τὸ ἀποκαλύπτει τὴν ὑψίστην θρησκευτικὴν ἀλήθειαν καὶ ὄχι ὡς ἓνα ἠθικοδιδάσκαλον καθὼς καὶ οἱ λοιποί. Ἐπειδὴ ὁμως ἦτο εἰς ἀπόλυτον βαθμὸν ἐπηρεασμένος ἐκ τοῦ ἐλευθεριάζοντος δυτικοῦ θεολογικοῦ πνεύματος, κατέληξεν εἰς πλάνας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γενέσεως τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας.

Οὕτω, διατελῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν κυρίως τοῦ διασήμου καὶ τολμηροῦ συγχρόνου διδασκάλου τοῦ A. Ritschl, ὑπεστήριξε τὴν ἀπαράδεκτον θεωρίαν, ὅτι τὸ χριστιανικὸν δόγμα, ὡς τοῦτο ἀνεπτύχθη κατὰ τὸν Δ' καὶ τὸν Ε' αἰῶνα, εἶναι δημιούργημα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἐν τέλει δὲ ἀπέρριψεν αὐτό, προσπαθήσας τοιουτοτρόπως νὰ

4. Βλ. καὶ H. F. von Soden, «Adolf von Harnack», ἐν *Die Relig. in Gesch. u. Gegenwart*, zweite Auflage, zweiter Band, Tübingen 1928, στήλ. 1634-1635· πρβλ. καὶ W. Schneemelcher, «Adolf von Harnack», ἐν μν. ἐγκυκλ., dritte Auflage, dritter Band, Tübingen 1959, στήλ. 78. Βλ. ὡσαύτως καὶ N. Ματσούκα, *Γένεσις καὶ οὐσία τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος*, Θεσσαλονίκη 1969, σελ. 34 ἔξ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, «Φιλοσοφία καὶ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ», ἐν *Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Ἀριστ. Παν/μίου Θεσ/νίκης* 14 (1969), σελ. 309.

5. Βλ. καὶ H. F. von Soden, μν. ἐργ., στήλ. 1634.

ἀποδείξει, ὅτι ἐγένετο ἐξελληνισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ⁶, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴν ἀποψιν ταύτην, θεωρεῖται ὅτι, εἰς τὴν ἀρχέγονον μορφήν του, ἀπερροφήθη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ⁷. Εἰς ταῦτα κατέληξεν οὗτος ἐν τῇ προσπάθειά του νὰ ἀντικρούσῃ τὴν περιβόητον ριζοσπαστικὴν Σχολὴν τῆς Τυβίγγης, τὴν ἐρμηνεύουσαν τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸ σχῆμα τῆς ἐγγελευμένης φιλοσοφίας (θέσις - ἀντίθεσις - σύνθεσις) καὶ θεωροῦσαν τὰ βιβλία τῆς Καινῆς Διαθήκης ὡς ἐκφράζοντα τὰς μεταξὺ τῶν ἐξ Ἰουδαίων καὶ ἐξ ἔθνικῶν χριστιανῶν ἐριδας, καὶ τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν ὡς προελθοῦσαν οὕτως ἐκ συνθέσεως ἰουδαϊο-χριστιανικῶν στοιχείων. Ἐπεδίωκεν ἐπίσης νὰ ἀντικρούσῃ καὶ τὰς ἀκρότητας τῆς συγκριτικῆς Θρησκευολογικῆς Σχολῆς, τῆς ἐμφανιζούσης τὸν Χριστιανισμὸν ὡς δάνειον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐκ μυστηριακῶν καὶ ἄλλων θρησκειῶν τῆς ἀρχαίας Ἀνατολῆς, καὶ οὕτως ἀρνούμενης σχεδὸν τὴν ἱστορικότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀποβλέπων, λοιπόν, ὁ Harnack εἰς ἀντίκρουσιν ἀπαραδέκτων θεωριῶν καὶ ἀρνούμενος τὴν σπουδαιότητα τοῦ Ἰουδαϊο - χριστιανισμοῦ, διωλίσθησεν εἰς ἄλλας, ἐπίσης ἐσφαλμέναις θεωρίας, καταλήξας εἰς τολμηρὰ καὶ ἀβάσιμα συμπεράσματα, ὡς ἀπέδειξαν νεώτεροι ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι καὶ διαπιστώσεις.

Κατὰ τὸν Harnack ἡ Ἐκκλησία, ἐξελληνισθεῖσα, ἐπηρεάσθη ὑπὸ εἰδωλολατρικῶν στοιχείων καὶ ἠλλοιώθη ἡ οὐσία αὐτῆς. Τοιοῦτοτρόπως δὲ τὰ χριστιανικὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐλέχθη, θεωροῦνται ὑπ' αὐτοῦ ὡς προελθόντα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, παρέμειναν καὶ εἶναι ξένα πρὸς τὴν γνησίαν διδασκαλίαν τοῦ εὐαγγελίου. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι καὶ ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων γίνεται χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ διατυπώσει τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ δόγματος. Καὶ ὀρθῶς θεωρεῖται ἐν προκειμένῳ ὑπὸ τοῦ Μαρτζέλου ἡ τοιαύτη χρῆσις ἀναγκαία καί, τρόπον τινά, ἐπιβεβλημένη, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὄφειλον οὗτοι νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ μορφολογικὰ φιλοσοφικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦν τότε καὶ οἱ αἰρετικοί⁸. Καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Πατέρων χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας οὐδόλως παρεποίησε καὶ ἐνόθευσε τὸ βιβλικὸν περιεχόμενον τοῦ δόγματος.

6. Βλ. Ἄ. Ἀλιβιζάτου, *Adolf von Harnack*, ἐν Ἀθήναις 1931, σελ. 17 καὶ Ἄ. Δεληκωστοπούλου, *Θεολογία. Δημιουργοὶ καὶ ὁρόσημα*, ἐν Ἀθήναις 1973, σελ. 249-250.

7. Βλ. καὶ Κ. Μπόνη, *Ἡ ἑλληνικὴ χριστιανικὴ γραμματεία ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν δυτικὴν*, Ἀθήναι 1979, σελ. 40-42.

8. Βλ. Γ. Μαρτζέλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 1263.

Διὰ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος πρωτοπορειῶν θεωριῶν τοῦ ὁ Harnack διήνοιξε νέας ὁδοὺς εἰς τὴν ἐπιστήμην, ὅσον ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, καὶ προεκάλεσεν ὄχι μόνον ζωηρὰς ἐντυπώσεις ἀλλὰ καὶ μεγάλην ἀναταραχὴν εἰς τὸν εὐαίσθητον χῶρον τῆς θεολογικῆς ἐρεῦνης τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Διαχωρίσας δὲ τὸ πρωταρχικὸν κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τὴν μεταγενεστέραν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν, ὑπεστήριξε τὰ ὡς ἄνω περὶ τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ δόγματος τῇ ἐπιδράσει τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, θεωρουμένου τούτου ὡς ἐπιβιώσεως καὶ προεκτάσεως αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Χριστιανισμοῦ⁹. Ἐνεκα τῶν ὑπερβολῶν του καὶ τῶν ἐν γένει τολμηρῶν ἀπόψεων του ὁ Harnack προεκάλεσεν ὀξείας ἀντιδράσεις κατ' αὐτοῦ καὶ ἐνδοχριστιανικὰς διαμάχας. Ἀντεκρούσθη δὲ ὑπὸ πολλῶν διακεκριμένων θεολόγων καὶ δι' ὄχι μόνον ὀρθοδόξων¹⁰ ἀλλὰ καὶ ρωμαιοκαθολικῶν καὶ τινῶν προτεσταντῶν, μὴ ἀποδεχομένων τὰς τοιαύτας περὶ ἐξελληνισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπόψεις, ὀρθῶς δὲ ἀφοῦ τὰ ὅσα ὁ τελευταῖος οὗτος ἐδανείσθη ἐκ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, πρὸς διατύπωσιν τῶν δογμάτων του, εἶναι μορφαὶ μόνον καὶ λόγος καὶ οὐδόλως οὐσία καὶ ἰδέαι¹¹.

Ὁ ὀρθόδοξος Ἑλλην Καθηγητὴς ἀείμνητος Ἀμίλκας Ἀλιβιζᾶτος, καίτοι ὑπήρξε φιλελεύθερος θεολόγος καὶ ἔχει ἐκφρασθῆ μετὰ θαυμασμοῦ καὶ σεβασμοῦ καὶ λίαν τιμητικῶς διὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν αὐθεντίαν τοῦ μεγαλοφυοῦς Harnack, θεωρεῖ ἐν τούτοις ἀπαράδεκτα σχεδὸν τὰ πορίσματα τῆς «ἀληθῶς πρωτοτύπου ἱστορικο-φιλοσοφικῆς ταύτης ἐρεῦνης του» καὶ ἐμπνεόμενα «ἀπὸ καταφανῆ μονομέρειαν», ἀποδίδων τούτο καὶ εἰς ἄλλους μὲν λόγους, ἤδη προαναφερθέντας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ διάσημος οὗτος ἀνὴρ εἶχεν ἐπηρεασθῆ ἀπολύτως καὶ ἐκ τῶν μεγάλων ἐκπροσώπων τῆς δυτικῆς ἰδεολογίας Αὐγουστίνου, Λουθήρου καὶ Goethe¹². Ἐξ ἄλλου ὁ ἐκ τῶν συγχρόνων δογματικῶν θεολόγων Καθηγητὴς Ἰωάννης Καλογήρου, εἰς ἐμπεριστατωμένην ἐκτενῆ μελέτην του, μεταξὺ πλείστων ἄλλων καὶ μετὰ ἀπὸ πολλὰς εἰσαγωγικὰς παρατηρήσεις, χρησίμους

9. Βλ. καὶ Ἀ. Θεοδώρου, *Ἱστορία τῶν δογμάτων*, τόμ. Α', μέρος πρῶτον, ἐν Ἀθήναις 1963, σελ. 27.

10. Ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν θεολόγων τοῦ λίγοντος αἰῶνος ἠσχολήθησαν μὲ τὰς θεωρίας τοῦ Harnack καὶ δι' κριτικῶς οἱ Καθηγηταὶ Ἀμίλκας Ἀλιβιζᾶτος, Ἰωάννης Καλογήρου καὶ Νικόλαος Ματσούκας, ἐξ ὧν τοῦλάχιστον γνωρίζω.

11. Πρβλ. καὶ Κ. Μπόνη, *μν. ἔργ.*, σελ. 41.

12. Βλ. Ἀ. Ἀλιβιζᾶτου, *μν. ἔργ.*, σελ. 18 ἔξ.

πληροφορίας και παρεμβάσεις, ασχολείται και με τὰς ἐπαναστατικὰς ἀπόψεις τοῦ νεωτεριστοῦ Harnack, ἰδίως δὲ μετὰ τὴν δυσάρεστον μᾶλλον καὶ ἀρνητικὴν κριτικὴν του περὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὑποτιμητικῶς ὁ ἐν λόγῳ προτεστάντης ἐρευνητής, οὐδόλως ἀναγνωρίζων τὴν προσφορὰν τῆς εἰς σύμπαντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Ἐπισημαίνων ταῦτα ὁ κ. Καλογήρου θεωρεῖ, ὀρθῶς καὶ δικαίως, ριζοσπαστικὴν, σκληρὰν καὶ ἀνηλεῆ τὴν κατὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας σχετικὴν κριτικὴν τοῦ ἐλευθερόφρονος ἐκείνου ἐκκλησιαστικο-ιστορικοῦ¹³, καὶ ἀποδίδει καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους παράγοντας τὴν γένεσιν καὶ διάδοσιν τῶν ἀπαράδεκτων τούτων ἀπόψεων. Βασιζόμενος δὲ καὶ εἰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας, ὡς γράφει, ἔλαβε παρ' αὐτοῦ τοῦ Ἀλιβιζάτου, διατελέσαντος ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα μαθητοῦ τοῦ Harnack ἐν Βερολίνῳ, ἀναφέρει παρεμπιπτόντως ὅτι τὴν ὑποτιμητικὴν αὐτὴν ιδέαν του περὶ τῆς συγχρόνου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶχε σχηματίσει ὁ Harnack ἀπὸ τὴν μετὰ τῆς Ρωσικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπαφῆν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποκτήσει ὅταν ἦτο εἰσέτι νέος¹⁴.

Αἱ περὶ ὧν ἀνωτέρω ὁ λόγος ἀπόψεις, τὰς ὁποίας διετύπωσε μετὰ πρωτοφανοῦς θάρρους ὁ Harnack, ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς γενέσεως, τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀνὰ τὸν κόσμον ἐξαπλώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἦτο ἐπόμενο νὰ προκαλέσουν σημαντικὰς περιπλοκὰς καὶ εἰς θέματα σχετιζόμενα πρὸς τε τὸ ἀντικείμενον καὶ τὸ περιεχόμενον ἐξ ἑνὸς μὲν τῆς καθόλου θεολογικῆς ἐπιστήμης, ἐξ ἑτέρου δὲ καὶ τῶν ἐπὶ μέρος κλάδων αὐτῆς. Ἀποτέλεσμα τούτων ἦτο νὰ ἐπηρεασθοῦν καὶ αἱ σχετικαὶ θέσεις τῶν ἐν Ἑλλάδι δύο Θεολογικῶν Σχολῶν, ὅσον ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὸ γνωστικὸν περιεχόμενον τῶν τομέων αὐτῶν. Καὶ ἦτο ἀναμενόμενον τὸ κέντρισμα τοῦ ἐνδιαφέροντος ζηλωτῶν θεολόγων, πρὸς ἐπανεξέτασιν καὶ ἀναθεώρησιν τῆς εἰς κλάδους διαιρέσεως τῆς παρ' ἡμῖν θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ἐνταῦθα δέον νὰ ἐπισημανθῆ καὶ νὰ ἐξαρθῆ, βεβαίως, καὶ ὁ ἐμφανῶς ἐξαφθεὶς ζῆλος τοῦ κ. Μαρτζέλου διὰ μίαν διευθέτησιν τοῦ προβαλλομένου ζητήματος.

Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῆ ἐν ταύτῳ περὶ τοῦ κ. Μαρτζέλου, ὅτι καίτοι πιστεύει καὶ βεβαιώνει ὅτι αἱ προαναφερθεῖσαι ἀπαράδεκτοι θέσεις τοῦ Harnack εἶναι παρωχημέναι («ξεπερασμένες», ὅπως γράφει

13. Βλ. J. Kalogirou, «Die Kritik von Adolf von Harnack (1851-1930) an der Orthodoxen Kirche», ἐν *Ἐπιστ. Ἐπετ. Τμήμ. Νομικῆς Ἀριστ. Παν/μίου Θεσ/νίκης*, τόμ. Β', α, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 471 ἔξ., 487 ἔξ., 493 (Ἀνάτυπον).

14. Βλ. J. Kalogirou, μν. ἔργ., σελ. 470.

οὔτος)¹⁵, καὶ παρ' ὅτι τονίζει ὅτι ἔχει γίνει ἀποδεκτὸν πλέον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ θεολογίᾳ, ὅτι τὸ δόγμα δὲν εἶναι προῖον τῆς ἑλληνικῆς σοφίας, ἐν τούτοις δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι διακατέχεται ὑπὸ ἐντόνου ἀγωνίας καὶ ἀνησυχίας, ἐξ αἰτίας τῆς καὶ παρ' ἡμῖν ὀξέως προβαλλομένης διαλεκτικῆς μεταξὺ δόγματος καὶ Βίβλου, συνεπεία τῆς ὁποίας ἡ βιβλικὴ θεολογία ἀπέκτησε μίαν καθ' ὕλην αὐτοτέλειαν, αὐτονομηθεῖσα ἀπὸ τὴν πατερικὴν καὶ δὴ καὶ τὴν δογματικὴν θεολογίαν. Καὶ ἀντικρούει ὡς ἐσφαλμένην τὴν, ἐπὶ τῇ βάσει καθαρῶς μορφολογικῶν κριτηρίων, ὑποστήριξιν τῆς ἐπικρατούσης ἀπόψεως περὶ ὑπάρξεως διαλεκτικῆς τινος μεταξὺ Ἁγίας Γραφῆς καὶ ὀρθοδόξου δόγματος καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἀποδοχὴν τῆς ὡς ἄνω τοιαύτης αὐτονομίσεως. Καὶ τοῦτο διότι ἐν περιπτώσει υἱοθετήσεως τοιούτων κριτηρίων, θὰ διεσπᾶτο («θὰ τινάζοταν σὸν ἀέρα», ὅπως γράφει οὔτος ἐπὶ λέξει) καὶ αὐτὴ αὐτὴ ἡ θεολογικὴ ἐνότης τῶν θεοπνεύστων βιβλίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς¹⁶. Καὶ αἰσθανόμενος μίαν, ἃς εἶπω, ἱκανοποιητικὴν δι' αὐτὸν ἀντάρκειαν ἐν τῇ δογματικῇ θεολογίᾳ, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τινων ἐτῶν θεραπεύει, ἐπικαλούμενος δὲ καὶ τὰς ἐπ' αὐτοῦ γνωστὰς ἀπόψεις τοῦ ἐπιφανοῦς ὀρθοδόξου Ρώσου θεολόγου, ἀοιδίου π. Γεωργίου Φλορόφσκυ, ὁμιλεῖ περὶ ταύτισεως, τρόπον τινά, τῆς θεοπνευστίας τῆς ἱερᾶς Βίβλου πρὸς τὴν θεοπνευστιαν τῶν συγγραμμάτων τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων. Ἀποδεικνύει δὲ ἐν προκειμένῳ, μετ' ἀναμφισβητήτου μᾶλλον πειστικότητος, ὅτι ἡ θεολογία τῶν Πατέρων καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς μεθοδολογία τῶν θεμελιούται ἐπὶ βιβλικῷ ὑπόβαθρον¹⁷. Καὶ λίαν προσφυῶς ἐπικαλεῖται καὶ τὸ Συνοδικὸν τῆς Ὀρθοδοξίας («οἱ Προφῆται ὡς εἶδον, οἱ Ἀπόστολοι ὡς ἐδίδαξαν, ἡ Ἐκκλησία ὡς παρέλαβεν, οἱ Διδάσκαλοι ὡς ἐδογματίσαν... ὁ Χριστὸς ὡς ἐβράβευσεν οὕτω φρονοῦμεν, οὕτω λαλοῦμεν, οὕτω κηρύσσομεν...»), πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως ὑφισταμένης καὶ διακηρυσσομένης ἐνότητος μεταξὺ βιβλικῆς, πατερικῆς καὶ δογματικῆς θεολογίας¹⁸.

Ὁ Μαρτζέλος γράφει ταῦτα προφανῶς διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἐνιαία εἰς τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν, τὸ δόγμα δὲν νοεῖται ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὸ βιβλικὸν ὑπόβαθρον αὐτοῦ, οὔτε δὲ καὶ ἡ βιβλικὴ θεολογία ἀνεξαρτήτως τοῦ δογματικοῦ ἐποικοδομήματος αὐτῆς¹⁹. Διευκρινίζει πάντως ἐν συνεχείᾳ, ὅτι ἡ περὶ

15. Βλ. Γ. Μαρτζέλου, μν. ἔργ., σελ. 1261-1262.

16. Ἐθν' ἀνωτ., σελ. 1264.

17. Αὐτόθι, σελ. 1264-1265.

18. Αὐτόθι, σελ. 1266-1267.

19. Αὐτόθι, σελ. 1267.

ἥς ἀνωτέρω ἐνόητες βιβλικῆς, πατερικῆς καὶ δογματικῆς θεολογίας δὲν συνυποδηλοῖ καὶ τὴν κατάργησιν τῆς μεταξύ των διακρίσεως. Τὴν τοιαύτην ὅμως διάκρισιν δέχεται ὡς μορφολογικὴν μόνον, χρησιμοποιοῦν ἐν προκειμένῳ ἐπιχειρήματα πάλιν ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξον δογματικὴν θεολογίαν. Καὶ διερωτώμενος ἐν τέλει ἂν κατόπιν τούτων εἶναι δυνατόν νὰ συνεχίζωμεν νὰ ἀποδεχώμεθα τὴν ὑπὸ τῶν προτεσταντῶν καθιερωθεῖσαν τετραμερῆ διαίρεσιν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν ὡς ἐκ τούτου ἀνεξαρτησίαν τῆς βιβλικῆς ἀπὸ τὴν πατερικὴν καὶ τὴν δογματικὴν θεολογίαν, θεωρεῖ ἀπαραίτητον νὰ προβληματισθῶμεν διὰ μίαν νέαν διαίρεσιν τοῦ περιεχομένου τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας²⁰.

* * *

Ἐκ τῆς συντόμου καὶ σχεδὸν προχείρου ταύτης ἀνθολογήσεως τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον κυριωτέρων σημείων τῶν σοβαρῶν καὶ ὄντως ἐνδιαφερουσῶν ἐπιστημονικῶν παρατηρήσεων τοῦ Μαρτζέλου, διαπιστοῦται ὅτι αἱ διατυπωθεῖσαι ἀνησυχίαι του, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν σήμερον ἐπὶ τοῦ συζητουμένου ζητήματος κατὰστασιν, δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμοι. Καὶ δυνάμεθα μὲν νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἶναι, ἴσως, ὑπερβολικὸς ὁ σχετικὸς φόβος του καὶ ἠϋξημένου βαθμοῦ ἢ ἐν προκειμένῳ ἀγωνία του, ἀλλ' ὅπωςδήποτε δὲν πρέπει νὰ ἀπλουστεύωμεν τὰ πράγματα, θεωροῦντες ὅτι τὰ συναφῆ προβλήματα εἶναι λελυμένα ἢ ὅτι ἔχουν τοῦλάχιστον ἐξομαλυνθῆ. Διὰ τοῦτο θεωρῶ ἀπαραίτητον καὶ ἐπωφελὲς διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν θεολογικὴν ἔρευναν, μετὰ τὴν δοθείσαν ὑπ' αὐτοῦ ἀφορμὴν, νὰ παρασχεθῶν καὶ ἀπὸ ἄλλης θέσεως σχετικαὶ δυνατότητες διὰ μίαν ἐκ νέου διερεῦνησιν τοῦ ἀναφερόμενου καὶ ἤδη φλέγοντος σχεδὸν ζητήματος, διὰ τῆς παραθέσεως καὶ τινων ἄλλων ἐπ' αὐτοῦ ἀπόψεων, δυναμένων νὰ ἀποβοῦν χρήσιμοι πρὸς ἐπίλυσιν του.

Ἄλλ' ἐν πρώτοις εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐκτεθῆ ἐν συντομίᾳ πῶς ἔχουν γενικῶς τὰ τῆς διαιρέσεως τῆς καθόλου θεολογικῆς ἐπιστήμης εἰς ἐπὶ μέρους κλάδους, καὶ πῶς ἔχουν διαμορφωθῆ καὶ τὰ τῶν σχέσεων τούτων μεταξύ των. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ πρῶτον θέμα, ἐλέχθη ἤδη ἐν ἀρχῇ ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ὑφίστανται διχογνωμίαι, καθ' ἃ δύναται τις νὰ συμπεράνη καὶ δὴ ὄχι μόνον ἐκ τῶν ποικίλων διαιρέσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν προταθῆ κατὰ καιροῦς²¹, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν διεξαχθεισῶν

20. Ἐνθ' ἀνωτέρω.

21. Τὰς πλείστας τῶν ἀπόψεων τούτων δύναται τις νὰ ἴδῃ ἐν Π. Τρεμπέλα, *Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς Θεολογίας*, Ἀθῆναι 1964, σελ. 161 ἔξ.

πολλῶν ἐπιστημονικῶν συζητήσεων καὶ ἐκ τῶν ἐπικρατουσῶν σχετικῶς διαφορῶν. Οὕτω γίνεται λόγος περὶ τριμεροῦς διαιρέσεως τῆς θεολογίας, ἤτοι εἰς ἱστορικόν, συστηματικὸν καὶ πρακτικὸν κλάδον, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὰ ἐρμηνευτικὰ μαθήματα ἐντάσσονται εἰς τὸν ἱστορικὸν κλάδον, διὰ ποικίλους λόγους. Ὑπεστηρίχθη ἐπίσης καὶ ἡ διμερῆς διαίρεσις, ἤτοι εἰς τὸν κλάδον τῆς θρησκείας καὶ εἰς τὸν κλάδον τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι ὁμως ἐπικρατεστέρα ἡ τετραμερῆς διαίρεσις, με̄ προβαδίζοντα τὸν ἐρμηνευτικὸν κλάδον, ἀκολουθοῦντας δέ, κατὰ σειράν, τοὺς ἱστορικόν, συστηματικὸν καὶ πρακτικόν²². Πρέπει πάντως νὰ διευκρινισθῆ, ὅτι ὁ χωρισμὸς οὗτος τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης εἰς τέσσαρας κλάδους δὲν εἶναι, τρόπον τινά, ἀπόλυτος, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον μαθήματα ἐνὸς κλάδου εἶναι, ἐνδεχομένως, χρήσιμα καὶ εἰς ἄλλον κλάδον²³. Ἄλλως τε θὰ πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ ὅ,τι νεώτερον στοιχεῖον προστίθεται κατὰ καιροὺς σχετικῶς πρὸς νέα μαθήματα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐν ἀναπτύξει καὶ ἐξελιξεί.

Ἐκτὸς τούτων εἰς τοὺς κλάδους τῆς θεολογίας διαπιστοῦται μία ἀλληλοπεριχώρησις. Οὕτως ὁ ἐρμηνευτικὸς κλάδος σχετίζεται πρὸς τὸν ἱστορικὸν καὶ πρὸς τὸν συστηματικόν, διότι ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη, ἐρευνῶσα τὸ ἀντικείμενόν της ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Γραφήν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορικὴν παράδοσιν, ἐκθέτει συστηματικῶς τὰς ἐπὶ τῶν δύο τούτων σπουδαίων πηγῶν τῆς πίστεως χριστιανικῆς ἀληθείας, προκειμένου νὰ προβάλλῃ καὶ ὑπερασπίσῃ ταύτας. Συνεπῶς οἱ κλάδοι οὗτοι δὲν λειτουργοῦν αὐτοτελῶς καὶ ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ ἀλληλοπεριχωροῦνται καὶ ἀλληλοσυμπληροῦνται. Τοιοῦτοτρόπως, λοιπόν, ἐφ' ὅσον ὁ ἐρμηνευτικὸς π.χ. κλάδος περιέχει γνωστικὰ στοιχεῖα καὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἄλλους κλάδους, ἢ ἐφ' ὅσον ὁ συστηματικὸς περιέχει καὶ βιβλικὰ στοιχεῖα κ.ο.κ., δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἕκαστος τῶν κλάδων τούτων συνυπάρχει μετὰ τῶν ἄλλων. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ φυσικὴ διαίρεσις τῆς θεολογίας. Ὡς παρατηρεῖ δὲ προσφυῶς καὶ ὁ μακαριστὸς Καθηγητὴς Παναγιώτης Τρεμπέλας, συμφωνῶν ἐν προκειμένῳ πρὸς τὸν Ch. Luthardt συμπερασματικῶς, «ἡ συνήθης διαίρεσις εἰς Βιβλικήν, Ἱστορικὴν, Συστηματικὴν καὶ Πρακτικὴν θεολογίαν

22. Βλ. γενικῶς M. Steffen, «Evangelische Theologie», ἐν *Die Relig. in Gesch. u. Gegenwart*, zweite Auflage, fünfter Band, Tübingen 1931, στήλ. 1122 ἐξ., J. Koch, *Katholische Theologie*, αὐτόθι, στήλ. 1126, G. Söhngen, *Die Einheit in der Theologie*, München 1952, σελ. 17-18.

23. Πρὸς καὶ Ἄ. Δεληκωστοπούλου, *Ἐπιστημολογικὴ θεώρησις τῆς θεολογίας*, ἐν Ἀθήναις 1974, σελ. 90, ὑποσημ. 622.

δικαιολογείται υπό της φύσεως του υποκειμένου της θεολογίας, ἐφ' ὅσον ὁ Χριστιανισμός, οὐτινος ἐπιστήμη εἶναι ἡ θεολογία, βασιίζεται μὲν ἐπὶ τῆς Ἀποκαλύψεως, ὡς αὕτη παρεδόθη εἰς ἡμᾶς πρωτοτύπως ἐν τῇ Ἀγίᾳ Γραφῇ· ἔχει δὲ ἱστορίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις εἶναι τὸ ἐνδιαίτημα αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ ἐκφράζεται ὡς σῶμα διδασκαλίας, ὅπερ ἀποτελεῖ σύστημα· διὰ μέσου δὲ ἐνεργειῶν τῆς πρακτικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας μεταβιβάζεται εἰς τὸ μέλλον»²⁴.

Γίνεται, λοιπόν, φανερόν, ὅτι ἡ δογματικὴ θεολογία ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον της, ἤτοι τὴν συστηματικὴν ἐκθεσιν τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν τῇ βοηθείᾳ τῶν πορισμάτων τῆς βιβλικῆς θεολογίας, ἥτις βασιίζεται σημαντικῶς ἐπὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην βοηθείας ἐκ μέρους τῆς δογματικῆς. Ἐπίσης καὶ τῶν τῆς ἱστορικῆς θεολογίας πορισμάτων ἔχει ἀνάγκην ἡ συστηματικὴ θεολογία, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ εἰς τὸ ἔργον της²⁵. Τὰ δόγματα ἄλλως τε, τὰ ὁποῖα περιέχουν τὰς ἀληθείας τῆς χριστιανικῆς πίστεως, βασιίζονται ἐπὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἐν τῇ ὁποῖα ὑπάρχουν ἐν σπέρματι. Ἀντλοῦν δὲ τὸ κύρος αὐτῶν ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, ἢ ὁποῖα τὰ ἀναπτύσσει καὶ διδάσκει, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν θεοπνευστίαν τῆς ἱερᾶς Βίβλου. Οὕτω τὸσον ἡ δογματικὴ, ἢ ὁποῖα παρουσιάζει ἐπιστημονικῶς τὰ δόγματα, ὅσον καὶ ἡ ἱστορία τῶν δογμάτων, ἢ ὁποῖα ἐκθέτει συστηματικῶς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν αὐτῶν, στηρίζονται ἐπὶ τῆς Βίβλου. Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγείται καὶ ἡ ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς ἀπαράδεκτος θέσις τῶν προτεσταντῶν, οἱ ὁποῖοι, ἀναγνωρίζοντες μονομερῶς ταύτην (τὴν Βίβλον) ὡς μοναδικὴν πηγὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἀπορρίπτοντες τὴν ἐν προκειμένῳ αὐθεντίαν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, οὐδόλως ἐξαρθῶνται ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν δογμάτων.

Τοιοιούτῳ ὁδηγούμεθα περαιτέρω εἰς τὴν διαπίστωσιν, ὅτι προὔποτίθεται ὁ ἐρμηνευτικὸς κλάδος, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ ὁ ἱστορικὸς, διὰ νὰ βασιισθῇ ἐν τέλει ἐπ' αὐτῶν ὁ συστηματικὸς. Συνεπῶς τὴν συνέχισιν τῆς ἀποδοχῆς τῆς τοιαύτης διαιρέσεως τοῦ ἐπιστητοῦ τῆς θεολογίας, δηλαδὴ τῆς εἰς τέσσαρας κλάδους, ἢ καὶ εἰς ἄλλην τινά, ἐνδεχομένως, διαίρεσιν αὐτῆς, δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν ὑπ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα, οὕτως ὥστε νὰ μὴ δημιουργοῦνται προβλήματα, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ὄρια συγγενῶν θεολογικῶν κλάδων, ἐν πολλοῖς ἀλληλοπεριχωρουμένων. Καὶ πρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι παρόμοια προβλήματα περὶ τὴν διαίρεσιν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης ἀλλ' ἀκόμη καὶ περὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐδρῶν κ.λπ. ὑφίστανται καὶ εἰς τὰς χώρας τῆς Δύσεως.

24. Π. Τρεμπέλα, μν. ἔργ., σελ. 168.

25. Βλ. καὶ Π. Τρεμπέλα, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 315.

Οὕτως ὑπάρχουν ἀντιρρήσεις καὶ ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ τε Ρωμαιοκαθολικισμοῦ καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὡς πρὸς τὰς δοθείσας κατευθύνσεις εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς θεολογίας, ὡς ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὴν καθιερωθεῖσαν ὑπ' αὐτῶν διαίρεσιν ταύτης²⁶. Τὸ ζήτημα ἐξ ἄλλου τοῦ ὀρισμοῦ τῆς σειρᾶς τῶν διαφόρων κλάδων θεωρεῖται σπουδαῖον καὶ ἴσως εὐλόγως ἔχουν δημιουργηθῆ καὶ ἐπ' αὐτοῦ σχετικαὶ συζητήσεις καὶ διχογνωμίαι. Ἐπειδὴ δὲ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν θεωρεῖται βέβαιον, ὅτι ἡ ἔρευνα τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι ἡ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν σπουδὴν τῆς θεολογίας, ἐνδείκνυται ὅπως ὁ ἐρμηνευτικὸς κλάδος ἔχη τὸ προβάδισμα ἐναντι τῶν ἄλλων κλάδων, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποκλείεται διὰ τούτου πᾶσα ἄλλη σειρὰ κατατάξεως τῶν θεολογικῶν κλάδων.

Εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι ἡ δογματικὴ θεολογία, ἐκθέτουσα μεθοδικῶς τὰ χριστιανικὰ δόγματα, βασιζέται ἐπὶ τῆς βιβλικῆς θεολογίας, ἡ ὁποία ἐπεξεργάζεται τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς Βίβλου. Ἡ δὲ Βίβλος, περιέχουσα τὸ σπουδαιότερον μέρος τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἀποτελεῖ τὴν πρώτην καὶ σπουδαιότεραν πηγὴν τῆς πίστεως²⁷, παραλλήλως πρὸς τὴν ἱερὰν παράδοσιν, τὴν ἀποτελοῦσαν, κατὰ τὴν ὀρθόδοξον χριστιανικὴν διδασκαλίαν, τὴν ἑτέραν πηγὴν τῆς πίστεως. Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν πηγῶν τούτων ἀντλεῖ ἡ δογματικὴ διδασκαλία τὸ ὑλικὸν αὐτῆς. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐρμηνευτικὴ θεολογία, ἀσχολουμένη μὲ τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἀνάγουσα τὰς ἀρχάς της εἰς παλαιστάτους χρόνους, ἀφοῦ διαπιστοῦνται ἴχνη τῆς — γραμματικῆς καὶ ἀλληγορικῆς — ἐρμηνείας της ἤδη ἐν αὐτῇ τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ, κατέχει ὅπωςδήποτε ἐν χρονικὸν προβάδισμα ἐναντι τῆς συστηματικῆς θεολογίας, ἥτις ἐμφανίζεται βραδύτερον, ὡς συμβαίνει τοῦτο καὶ μὲ τὴν συστηματικὴν ἔκθεσιν τῶν δογμάτων. Καὶ πρέπει ἐνταῦθα νὰ τονισθῆ, ὅτι τὰ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἀναπτυσσόμενα καὶ διδασκόμενα δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔκθεσιν καὶ τὴν θεωρητικὴν διδασκαλίαν τῶν ὁποίων ἀσχολεῖται ὁ συστηματικὸς τῆς θεολογίας κλάδος, ἀντλοῦνται ἐκ τῆς περιεχούσης ταῦτα Ἁγίας Γραφῆς. Παρὰ τὸ ὅτι ὅμως ἡ ἐρμηνεία τῆς ἱερᾶς Βίβλου, κατ' ἐπέκτασιν δὲ καὶ ὁ οἰκείος κλάδος ἀποτελοῦν προϋπόθεσιν διὰ τὴν συστηματικὴν θεολογίαν, ἡ σπουδαιότης τοῦ συστηματικοῦ κλάδου εἶναι, ἐν τούτοις, ἀναντίρρητος, καταδεικνυομένη ἐκ τοῦ γεγονότος

26. Βλ. σχετικῶς περὶ τούτων ἐν Ἀ. Δεληκωστοπούλου, μν. ἔργ., σελ. 85 ἐξ.

27. Βλ. καὶ Β. Βέλλα, *Ἡ Ἁγία Γραφή ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ*, ἐν Ἀθήναις 1958, σελ. 6.

καὶ μόνον, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως διατυπῶνται ὑπὸ τῆς συστηματικῆς θεολογίας. Οὕτω δὲ δὲν πρέπει νὰ ἐμφανίζωμεν τὴν δογματικὴν θεολογίαν ὡς ἀντιπαρατιθεμένην πρὸς τὴν βιβλικήν.

Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἱστορία τῶν δογμάτων ἔχει στενωτάτην σχέσιν πρὸς τὴν βιβλικὴν θεολογίαν, τῆς ὁποίας τὰ πορίσματα ὀφείλει νὰ λαμβάνη σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν, διότι ὁ οὐσιώδης πυρὴν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἱερᾷ Βίβλῳ²⁸. Ἐπειδὴ δὲ τὰ δόγματα στηρίζονται ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως, κατανοεῖται εὐχερῶς καὶ ἡ σχέσις τῆς δογματικῆς θεολογίας πρὸς τὴν ἐρμηνευτικὴν καὶ τὴν ἱστορικὴν θεολογίαν. Καὶ βεβαιούται καὶ ἐντεῦθεν, ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ δογματικὴ θεολογία ὀφείλει νὰ παρουσιάσῃ τὰ δόγματα ἐν πλήρει συμφωνίᾳ πρὸς τε τὴν Ἁγίαν Γραφήν καὶ τὴν ἱερὰν παράδοσιν, ἔχει ἀνάγκην συνεργασίας πρὸς τὴν ἐρμηνευτικὴν ἐν πρώτοις θεολογίαν καὶ πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐν συνεχείᾳ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς καὶ ἀναντίρρητον, ὅτι ὁ συστηματικὸς κλάδος ἀντιπροσωπεύει τὴν κατ' ἐξοχὴν θεολογίαν, διότι κατέχει σπουδαίαν θέσιν ἐν αὐτῇ, ἀλλ' ἐργάζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα λαμβάνει πρωτίτως καὶ κυρίως ἐκ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ κλάδου, ὡς ἐπίσης καὶ ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ, διὰ τῆς ἀναλύσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν πηγῶν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἧτοι τοῦ περιεχομένου τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἐν γένει ἱερᾶς παραδόσεως. Τοιοῦτοτρόπως σχετίζεται οὗτος καὶ συγγενεὺς στενῶς πρὸς τὸν ἐρμηνευτικὸν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἱστορικὸν τῆς θεολογίας κλάδον. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον καὶ ἡ καθόλου θεολογικὴ ἐπιστήμη, ἀσχολουμένη ἐν μὲν τῷ ἐρμηνευτικῷ κλάδῳ μὲ τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ περιεχομένου τῆς Βίβλου, ἐν δὲ τῷ συστηματικῷ μὲ τὸν συμβιβασμὸν τῆς πίστεως πρὸς τὴν γνῶσιν, διατηρεῖ στενὰς καὶ ἀρμονικὰς σχέσεις πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, οὔσα ἢ ἐπιστήμη αὐτῆς, χωρὶς νὰ εἶναι ὑποδουλωμένη εἰς αὐτὴν ἢ, ἀντιθέτως, ἀποξενωμένη ἀπ' αὐτῆς²⁹.

* * *

Δὲν εἶναι ἄγνωστον, βεβαίως, ὅτι τὴν βιβλικὴν θεολογίαν βλέπουν καὶ ἀντιμετωπίζουν τινὲς μετὰ καχυποψίας, καὶ τοῦτο διότι τὴν ἐκλαμβάνουν ὡς δημιουργημὰ προτεσταντικόν, θέλοντες, ἴσως, νὰ

28. Βλ. Ἄ. Θεοδώρου, μν. ἔργ., σελ. 30.

29. Πρὸβλ. καὶ Π. Μπρατσιώτου, *Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία κατὰ τὴν τελευταίαν πενηνταετίαν*, ἐν Ἀθήναις 1948, σελ. 20 (Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς «Θεολογίας» τόμ. ΙΘ' [1941-1948]).

ἀγνοοῦν ὅτι καὶ ἡ ἱστορία τῶν δογμάτων ἔχει γεννηθῆ καὶ καλῶς ἀναπτυχθῆ ἐπὶ γερμανικοῦ προτεσταντικοῦ ἐδάφους. Ἄλλ' ἡ θεωρία περὶ προτεσταντικῆς προελεύσεως τῆς βιβλικῆς θεολογίας δὲν εὐσταθεῖ, καταρριπτομένη καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ βασικαὶ ἐρμηνευτικαὶ ἀρχαὶ τῆς Ἐκκλησίας ἔχουν τεθῆ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν χρόνων. Ὁ ἐπίσκοπος μάλιστα Λουγδούνου Εἰρηναῖος θεωρεῖται ὡς ὁ πατὴρ τῆς βιβλικῆς θεολογίας, ἐνῶ καὶ πλείστοι ἄλλοι ἐκ τῶν Πατέρων ἠσχολήθησαν μὲ ποικίλα θέματα αὐτῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως ἐξεδηλώθη ἔντονον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἔρευναν τῆς Βίβλου, ὡς μοναδικῆς πηγῆς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἀνατραπῆ τὸ κύρος τῆς ἀμφισβητηθείσης ἱερᾶς παραδόσεως, καὶ ἐπειδὴ ἐπεδιώχθη ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος καὶ τοῦ Καλβίνου ἡ ἐπαναδιατύπωσις τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας, ἐπὶ τῇ βάσει κρισίμων ἀγιογραφικῶν χωρίων, ἐθεωρήθη ὅτι ἡ περὶ αὐτὰ ἀσχολουμένη ἐπιστήμη τῆς βιβλικῆς θεολογίας εἶναι προῖδον τοῦ Προτεσταντισμοῦ³⁰.

Εἶναι ὡσαύτως ἀληθές, ὅτι ἡ προτεσταντικὴ θεολογία, ἀναγνωρίζουσα μόνον τὴν Ἁγίαν Γραφὴν ὡς πηγὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ παραμερίζουσα τὴν ἱερὰν παράδοσιν, ἐπεδόθη μεθ' ὑπερβάλλοντος ζήλου εἰς ἐντατικὴν καὶ ἐμβριθῆ ἔρευναν τῆς Βίβλου, καὶ διεμόρφωσε τὴν ἐπιστήμην τῆς βιβλικῆς θεολογίας, ἡ ὁποία ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς δογματικῆς καὶ προσέλαβεν οὕτως ἀντιδογματικὸν χαρακτήρα. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ ἀρχικῶς δὲν ἠσχολήθησαν μὲ τὸν νέον αὐτὸν κλάδον, τῆς βιβλικῆς θεολογίας, καὶ μόνον βραδύτερον ἠναγκάσθησαν νὰ ἀσχοληθοῦν, ἀκολουθοῦντες ἐν προκειμένῳ τοὺς προτεστάντας εἰς τὰς περὶ τὴν Βίβλον ἐρεῦνας των. Μετὰ δὲ τὴν δημοσίευσιν ὑπὸ τοῦ C. Haymann τοῦ πρώτου βιβλικο-θεολογικοῦ ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «Biblische Theologie», κατὰ τὸ ἔτος 1708, οἱ Διαφωτισταὶ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἔθεσαν τὴν δογματικὴν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς διδασκαλίας τῆς Βίβλου. Οὕτω διεκρίθη ἡ διδασκαλία αὕτη ἀπὸ τῆς διδασκαλίαν τῆς δογματικῆς, καὶ ἡ βιβλικὴ θεολογία ἀνεπτύχθη κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα τόσον, ὥστε ἐξετόπισε τὴν δογματικὴν καὶ ἀνέπτυξε νέους κλάδους, ὡς π.χ. ἡ ἐβραϊκὴ ἀρχαιολογία καὶ ἡ ἱστορία τῶν χρόνων τῆς Κ. Διαθήκης³¹.

Τοιοῦτοτρόπως ἡ βιβλικὴ θεολογία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συστηματικὴν, ἥτις ἀνεπτύχθη κατὰ τὸν μεσαίωνα, λογίζεται ὡς ἀρχαιοτάτη

30. Πρβλ. καὶ Μ. Σιώτου, «Βιβλικὴ Θεολογία», ἐν *Θρησκ. καὶ Ἡθικ. Ἐγκυκλοπ.*, τόμ. 3, Ἀθῆναι 1963, στήλ. 862-863.

31. Πρβλ. καὶ Μ. Σιώτου, μν. ἔργ., στήλ. 863-865.

έπιστήμη, τῆς ὁποίας αἱ ἀρχαὶ ἀνάγονται εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν δὲν ἦτο αὐτοτελὴς ἐπιστήμη, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἀλλ' ὑπηρετεῖ τὰς ἀνάγκας τῆς δογματικῆς, τῆς ὁποίας ἦτο μάθημα, κατοχυροῦσα ἀγιογραφικῶς τὰ δόγματα, βραδύτερον ὅμως καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἐπεδιώχθη ἢ ἀνεξαρτητοποιήσῃς αὐτῆς ἐναντι ἄλλων θεολογικῶν μαθημάτων καὶ ἡ χειραφέτησις αὐτῆς ἀπὸ τῆς δογματικῆς καὶ ἡ ἔνταξις τῆς εἰς τὸν ἱστορικὸν κλάδον. Ἐξεδηλώθη δὲ ἡ τάσις, ὅπως ἡ βιβλικὴ διδασκαλία ἀσκήσῃ ἐλεγχον ἐπὶ τῆς δογματικῆς θεολογίας. Σήμερον ἡ βιβλικὴ θεολογία παρουσιάζει διεθνῶς σημαντικὴν ἀνθισιν, κυριαρχοῦσα ἐπὶ τῶν ἄλλων τομέων τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱερᾶς Βίβλου, προκαλοῦσα τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἐρευνητῶν ἄλλων κλάδων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ συστηματικοῦ. Ὡς δὲ προσφυῶς ὑπεστήριξεν ὁ ἐπιφανὴς συντηρητικὸς παλαιοδιαθηκολόγος καὶ ἀνατολιστῆς Α. Dillmann, προκειμένου περὶ τῆς θεολογίας τῆς Π. Διαθήκης, αὕτη ἀνήκει μὲν εἰς τὸν ἐξηγητικὸν κλάδον, ἀποτελεῖ ὅμως τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἱστορικῆς καὶ τὴν βάσιν τῆς συστηματικῆς θεολογίας³².

Τὸ ἐρευνητικὸν πεδίον τῆς βιβλικῆς θεολογίας εἶναι, ἀναμφισβητήτως, εὐρύτατον, καὶ τὰ θεμελιώδη προβλήματα τοῦ τομέως τούτου εἶναι πολυάριθμα, δυσχερῆ καὶ ἀκανθώδη. Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ βιβλικαὶ ἀλήθειαι ἀποτελοῦν τὴν βάσιν τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, γίνεται φανερόν, ὅτι ὑπάρχει στενὴ σχέση τῆς βιβλικῆς πρὸς τὴν δογματικὴν θεολογίαν, καὶ ὅτι ἡ πρώτη εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς δευτέρας, ἀναδεικνυομένης οὕτω τῆς κεντρικῆς θέσεως τῆς βιβλικῆς θεολογίας εἰς τὸν χώρον τῆς καθόλου θεολογικῆς ἐπιστήμης. Ὅθεν, εἶναι ἀπαράδεκτον ἀλλὰ καὶ ἄδικον νὰ ὑποβιβάζῃ τις τὴν βιβλικὴν θεολογίαν ἐπικαλούμενος διαφόρους πρὸς τούτο λόγους, ὡς π.χ. ὅτι ἡ θρησκεία καὶ ἡ θεολογία τῆς Π. Διαθήκης ὑποθάλλουν καὶ ὑπηρετοῦν ἓνα ἰουδαϊκὸν ἐθνικισμὸν. Καὶ τούτο διότι εἶναι ἀνεπίδεκτον οἰασθήποτε ἀμφισβητήσεως τὸ ὅτι διὰ τῆς διδασκαλίας τῶν Ἑβραίων προφητῶν κηρύσσεται εὐρύτατα καὶ κατηγορηματικῶς ἡ παγκοσμιότης τοῦ Θεοῦ.

Ἐξ ἄλλου ὑποτιμῶν τις τὴν βιβλικὴν θεολογίαν θίγει, ἀναποφεύκτως, τὴν θεοπνευστίαν καὶ τὴν ὑπερφυσικὴν θεϊαν Ἀποκάλυψιν κυρίως τῆς εὐαισθήτου Π. Διαθήκης, ὡς ἔπραξαν οἱ ἀρνηθέντες τὴν

32. Βλ. Ν. Μπρατσιώτου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν θεολογίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθήναι 1967, σελ. 30 (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΣΤ').

ἀξίαν αὐτῆς ἱστοριοκρατικοὶ ὀρθολογισταὶ τῆς Δύσεως Friedrich De-
litzsch, P. Jensen κ.ἄ., υἱοθέτησε δὲ καὶ ὁ προαναφερθεὶς περιβόητος
A. von Harnack, μὲ τὸν κίνδυνον τοῦ ἐξοβελισμοῦ τῆς ἱερᾶς ταύτης
Βίβλου ἐκ τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας³³. Διὰ ταῦτα θὰ πρέπει νὰ
ἐξετάζεται μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, λαμβαν-
ομένου πάντοτε ὑπ' ὄψιν ἐξ ἐνὸς μὲν τοῦ ἀκραιφνῶς θεολογικοῦ
χαρακτήρου τῆς βιβλικῆς θεολογίας, ἐξ ἑτέρου δὲ τοῦ κινδύνου τὸν
ὁποῖον ἔχει διατρέξει ἢ ἐν λόγῳ ἱερᾶ Βίβλος κατὰ τὸ παρελθὸν ἐκ
μέρους τῶν ὀρθολογιστῶν καὶ πολλῶν ἐλευθεροφρόνων προτεσιαν-
τῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Harnack, ὅστις ἐστράφη ἐντόνως καὶ
ἰδιαίτερος κατ' αὐτῆς ὡς πηγῆς τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Οἱ θερά-
ποντες ἄλλως τε τῆς βιβλικῆς θεολογίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθί-
στανται πολέμοι τοῦ δόγματος, ἐφ' ὅσον γνωρίζουν καλῶς, ὅτι θεμα-
τοφύλαξ τῆς Βίβλου, τοῦ ἀντικειμένου τούτου τῶν ἐπιστημονικῶν
ἐρευνῶν του, εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ἢ ὁποῖα ἐρμηνεύει αὐτὴν αὐθεν-
τικῶς.

Ὅσον ἀφορᾷ δὲ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου προβλήματος θέσιν
τῆς ὀρθοδόξου βιβλικῆς θεολογίας, δεόν νὰ λεχθῆ ὅτι αὕτη δὲν δη-
μιουργεῖ, τοῦλάχιστον σήμερον, ἐπικίνδυνον, οὔτως εἰπεῖν, κλίμα κατὰ
τῆς δογματικῆς θεολογίας, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον, ἐκτὸς τῶν ἄλ-
λων, δὲν διαχωρίζει τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀπὸ ἐκεῖνην
τῆς Ἐκκλησίας, οὔτε ἀκολουθεῖ τὴν ἐν τῇ ἡμετέρῳ ἐπιστήμῃ γνωστὴν
καὶ ἀπαράδεκτον θρησκευτολογικὴν μέθοδον, ἀλλ' ἐργάζεται ἐποικο-
δομητικῶς καὶ ἐπωφελῶς καὶ διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, λαμβάνου-
σα πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὴν θεοπνευστίαν καὶ τὴν αὐθεντίαν τῆς Βίβλου.
Ἀμφότεραι δέ, ἢ τε βιβλικὴ θεολογία καὶ ἡ δογματικὴ, ἀσχολοῦνται
μὲ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Καὶ ἡ βιβλικὴ θεολογία συμ-
βάλλει καὶ εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ ὁμιλίαι
τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας φέρουν κυρίως ἀγιογραφικὸν χαρακτή-
ρα³⁴. Ἐξ ἄλλου εἰς τὴν ἀνατολικὴν θεολογικὴν παράδοσιν ὑπάρχει
ἐντονον τὸ στοιχεῖον τῆς ἐνότητος τῆς θεολογίας ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ
ζωῇ, καὶ μόνον διὰ λόγους πρακτικοῦς διακρίνονται διάφοροι
κλάδοι³⁵.

Τὰ ἀμέσως ἀνωτέρω θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπαλλάξουν τὸν Μαρ-
τῆζέλον ἀπὸ τὰς ἀνησυχίας του, ὥστε νὰ μὴ ἀφήνῃ τὴν ἐντύπωσιν εἰς

33. Πρβλ. καὶ Ν. Μπρατσιώτου, μν. ἔργ., σελ. 36-37.

34. Βλ. καὶ Μ. Σιώτου, ἐνθ' ἀνωτ., στήλ. 873.

35. Βλ. Ἰ. Καραβιδουπούλου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴ Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη
1983, σελ. 6.

τοὺς ἀναγνώστας του, ὅτι βλέπει μὲ καχυποψίαν τὴν βιβλικὴν θεολογίαν, π.χ. ὡς μίαν ἐκθεσιν, τρόπον τινά, τῆς ἰσραηλιτικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς θρησκείας καὶ ὡς προτεσταντικὸν δημιούργημα. Διότι εἶναι μὲν γεγρονός, ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐγγώρισε μεγάλην ἀνθησιν παρὰ τοῖς προτεστάνταις, οἱ ὁποῖοι, ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος, περιώρισαν, διὰ τοὺς προαναφερθέντας λόγους, τὸ θεολογικὸν ἐνδιαφέρον των εἰς τὴν εἰς βάθος ἔρευναν τῆς ἱερᾶς Βίβλου³⁶, οὐδόλως ὁμως εὐσταθεῖ ἢ ἀποψις, ὅτι ἡ βιβλικὴ θεολογία ἔλαβε σάρκα καὶ ὄστα συγχρόνως μὲ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἐν τῇ Δύσει, ἀφοῦ, ὡς ἤδη εἶδομεν, ὑπῆρχε καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν. Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονός ὅτι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Καθηγητὴς Νικόλαος Ματσούκας, «πρῶτοι βιβλικοὶ θεολόγοι ὑπῆρξαν οἱ βυζαντινοὶ Πατέρες τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας»³⁷, φανερώνει, νομίζω, τὸν ὑφιστάμενον στενὸν σύνδεσμον τῆς Βίβλου καὶ δὴ τῆς ἐπιστήμης τῆς Βίβλου, ἄρα δὲ καὶ τῆς βιβλικῆς θεολογίας, πρὸς τὴν πατρολογία καὶ τὴν διδασκαλίαν καὶ θεολογίαν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐπίσης καὶ πρὸς τὴν δογματικὴν θεολογίαν. Καὶ δεόν νὰ προστεθῇ, ὅτι, ὅπως τὰ βιβλικά κείμενα ἔχουν προβληθῇ καὶ ἀξιοποιηθῇ ὑπὸ τῆς πατερικῆς θεολογίας, οὕτω καὶ ἡ τελευταία αὕτη ἔχει ἐμποτισθῇ μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἱερᾶς Βίβλου.

Ἡ πατερικὴ διδασκαλία ἔχει μεγάλην ἀξίαν καὶ σπουδαιότητα διὰ τὴν βιβλικὴν ἔρευναν. Ἡ ὀρθόδοξος δὲ ἔρευνα καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς βιβλικῆς θεολογίας λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τῆς τὴν μακροαίωνα ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, ἥτις καὶ συμβάλλει τὰ μέγιστα εἰς τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τῆς Βίβλου. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἐξ ἄλλου νὰ ἀμφισβητηθῇ ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου βιβλικῆς ἐπιστήμης, ὅτι γνήσιον κριτήριον τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι ἡ δογματικὴ παράδοσις τῆς Ἐκκλησίας. Διότι ἡ Ἁγία Γραφή ἐρμηνεύεται ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας πάντοτε μὲ γνώμονα τὴν ἱερὰν παράδοσιν³⁸. Καὶ εἶναι ἀξία προσοχῆς τὰ ὅσα γράφει ὁ ἀείμνηστος Καθηγητὴς παν. ἀρχ. Εὐάγγελος Ἀντωνιάδης διὰ τὴν ἀξίαν τῆς Βίβλου καὶ τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἐκκλησίας: «Ἡ Ἐκκλησία», γράφει οὗτος, «ἔχει πάντοτε καὶ ἀδιαλείπτως ἀνάγκην τῆς πρωταρχικῆς ἐκείνης τῶν πρώτων χρόνων τῆς γενεσέως

36. Πρβλ. καὶ Π. Χρήστου, «Θεολογία», ἐν *Θρησκ. καὶ Ἠθικ. Ἐγκυκλιπ.*, τόμ. 6, Ἀθήναι 1965, στήλ. 259.

37. Βλ. Προσφώνησίν του ἐν *Εἰσηγήσεις Δ' Συνάξεως Ὁρθόδοξων Βιβλικῶν Θεολόγων (Ἡ μετάφρασις τῆς Ἁγίας Γραφῆς σὴν Ὁρθόδοξῃ Ἐκκλησίᾳ)*, Θεσσαλονίκη 25-28 Ὀκτωβρίου 1986, σελ. 31.

38. Βλ. καὶ Σ. Σάκκου, *Μαθήματα Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην*, Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 216.

της μαρτυρίας καὶ μάλιστα τῆς γραπτῆς. Μόνον ἡ ὑπαρξίς τῆς Βίβλου καὶ ἡ ἐπιστροφή ἐπ' αὐτὴν δύναται νὰ διατηρῇ τὸν βίον καὶ τὴν διδασκαλίαν καθόλου τῆς Ἐκκλησίας ἐν δροσερότητι καὶ ὑγιείᾳ. Διὰ τὸν λόγον δὲ ἀκριβῶς τοῦτον λέγεται ἐν τῇ Ὁμολογίᾳ τοῦ Δοσιθεοῦ: "τὴν πᾶσαν Γραφὴν θεόπνευστον καὶ ὠφέλιμον οἶδαμεν, καὶ οὕτω τὸ ἀναγκαῖον ἔχουσιν μεθ' ἑαυτῆς, ὥστε χωρὶς αὐτῆς ἀδύνατον ὀπωσοῦν εὐσεβεῖν"³⁹. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Βίβλου ἐργάζεται καὶ κινεῖται καὶ ἡ δογματικὴ θεολογία, ἀφοῦ ἡ χρῆσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ πράξιν τῆς ἀγιοπατερικῆς παραδόσεως⁴⁰.

Ἐξ ἄλλου ἡ δογματικὴ θεολογία, ἀσχολουμένη περὶ τὴν συστηματικὴν καὶ θεωρητικὴν ἐξέτασιν, τὴν διατύπωσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δογμάτων, ὡς ἐπίσης καὶ περὶ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν ἐξέλιξιν, χωρεῖ εἰς τὸ ἔργον τῆς τοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πορισμάτων τῆς βιβλικῆς θεολογίας, καὶ διὰ τοῦτο σχετίζεται κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον μετ' αὐτῆς. Καὶ ἡ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ ἀνάπτυξις τῶν θεωρητικῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἱερᾶς παραδόσεως⁴¹. Οὐσιῶδες, λοιπόν, κριτήριον τῆς ἀληθοῦς παραδόσεως εἶναι ἡ συμφωνία αὐτῆς πρὸς τὰς Γραφάς, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἔγγραφον καὶ κατὰ τοῦτο μόνιμον μαρτυρίαν περὶ τῆς ἀληθοῦς πίστεως⁴². Οἱ Πατέρες ἐπέλυον τὰ σπουδαιότερα δογματικὰ προβλήματα τῇ βοθηείᾳ τῆς Βίβλου, ἡ ὁποία «πάντων ἐστὶν ἰκανωτέρα», κατὰ τὴν προσφυᾶ καὶ χαρακτηριστικὴν ρῆσιν τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου, θεωροῦντος ταύτην ὡς ὑπερέχουσαν ἐν γένει ἔναντι τῆς παραδόσεως καὶ τῶν δογμάτων⁴³. Τοιοῦτοτρόπως καθίσταται καὶ ἐντεῦθεν πρόδηλος ἡ ἀνάγκη στηρίξεως τῶν

39. Ε. Ἀντωνιάδου, *Ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς θεοπνευστίας τῆς Ἁγίας Γραφῆς*, ἐν Ἀθήναις 1938, σελ. 72 (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν, 1937).

40. Βλ. Δ. Λιάλιου, *Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴ θεολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου* (Διατριβὴ ἐπὶ διδασκαλίᾳ), Ἀθήναι 1985, σελ. 9.

41. Βλ. καὶ Ἰ. Καρμίρη, «Δόγμα», ἐν *Θρησκ. καὶ Ἠθικ. Ἐγκυκλοπ.*, τόμ. 5, Ἀθήναι 1964, στήλ. 135.

42. Κ. Καρκόλη, *Ἡ ἐκκλησιολογία τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου* (Διατριβὴ ἐπὶ διδασκαλίᾳ), Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 75 (Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Ἀριστ. Παν/μίου Θεσ/νίκης, Παράρτημα ἀρ. 2).

43. Βλ. Ἀθανασίου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, «Πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Λιβύης, Ἐπιστολὴ ἐγκύκλιος κατὰ Ἀρειανῶν», ἐν *J.-P. Migne*, PG, τόμ. 25, στήλ. 548, τοῦ αὐτοῦ, «Ἐπιστολὴ περὶ τῶν γενομένων ἐν τῇ Ἀριμίνῳ τῆς Ἰταλίας καὶ ἐν Σελευκείᾳ τῆς Ἰσαυρίας συνόδων», ἐν *J.-P. Migne*, PG, τόμ. 26, στήλ. 689 καὶ Κ. Καρκόλη, μν. ἔργ., σελ. 76.

διδασκαλιῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀποτελούσης τὴν βάσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, ἔτι δὲ καὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος⁴⁴.

* * *

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐρμηνεύει, ὡς προελέχθη, αὐθεντικῶς τὴν Βίβλον καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς πατερικῆς παραδόσεως, τῆς ὁποίας εἶναι ὁ θεματοφύλαξ. Ἐὰν ἀγνοήσωμεν τὴν παράδοσιν ταύτην καὶ στηριχθῶμεν μόνον ἐπὶ τῆς Βίβλου, θὰ ὁμοιωθῶμεν πρὸς τοὺς ἀρχαίους αἰρετικούς, οἵτινες, μὴ δεχόμενοι τὴν αὐθεντίαν τῆς Ἐκκλησίας, ἤρμη-νευον τὴν Βίβλον σχεδὸν κατὰ τὸ δοκοῦν. Νομίζοντες δὲ οὔτοι, ὅτι ἀκόμη καὶ διὰ τὰς κακοδοξίας τῶν ὑπῆρχον ἐρείσματα εἰς τὴν Βίβλον, ἐκακοποιοῦν αὐτὴν δεινῶς, διὰ τῶν ἀθαιρέτων ἐρμηνειῶν τῶν. Ὁ κ. Μαρτζέλος, ὁμως, ἐπηρεασμένος προφανῶς καὶ ἀπὸ ἀπόψεις τοῦ Φλορόφσκυ, καθ' ἃς τὰ πρῶτα σύμβολα τῆς πίστεώς μας καθίστανται πολ-λάκις δυσνόητα εἰς τὴν ἐποχὴν μας, λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ τρόπος διατυπώ-σεως αὐτῶν εἶναι βιβλικός⁴⁵, διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ ὀδηγηθῆ ἀνα-ποφεύκτως εἰς τὸ ἀπαράδεκτον καὶ ἀσυζητητὴ ἀπορριπτέον συμπέρα-σμα, ὅτι δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀπαραίτητος ἢ ἐπὶ τῆς Βίβλου ἐμβριθῆς καὶ ἐπίμονος ἔρευνα. Ἄλλ' εἶναι μέγα σφάλμα νὰ πιστεύωμεν ἐν προ-κειμένῳ, ὅτι περιπεύουν αἱ βιβλικαὶ ἔρευναί, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἀπὸ τοὺς Πατέρας τὸ μήνυμα τῆς Βίβλου καὶ μάλιστα διηθημένον καὶ ἀποκεκαθαρμένον ὑπὸ τῆς Ὁρθοδοξίας⁴⁶. Καὶ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας, ἡ θεία λειτουργία καὶ αἱ λατρευτικαὶ ἀκολουθίαι, αἱ μεγάλαι ἑορταὶ καὶ ἡ ἐν γένει χριστιανικὴ λατρεία ἔχουν διαποτισθῆ μὲ τὴν γλώσσαν καὶ τὰ νοήματα τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης⁴⁷.

Τοῦτο, βεβαίως, δὲν σημαίνει ὅτι, οὕτω σκεπτόμενοι, ὀδηγούμεθα εἰς ἓνα κακῶς ἐννοούμενον βιβλισμὸν. Διότι ἐὰν βλέπωμεν τὴν ὑπάρ-χουσαν ἐνότητά Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἱεράς παραδόσεως, θὰ δυνάμεθα εὐκόλως νὰ κατανοῶμεν ὅτι ὑφίσταται ἐνότης μεταξὺ τῆς βιβλικῆς θεο-λογίας καὶ τῶν ἄλλων θεολογικῶν τομέων, ὡς εἶναι καὶ ὁ δογματικός.

44. Βλ. καὶ Κ. Καρακώλη, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 80.

45. Βλ. Γ. Μαρτζέλου, μν. ἔργ., σελ. 1266 καὶ Γ. Φλορόφσκυ, Ἁγία Γραφή - Ἐκκλησία - Παράδοσις (μετάφρασις Δ. Γ. Τσάμη), Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 42.

46. Βλ. καὶ Σ. Ἀγουρίδου, «Ἡ ἐρμηνεία τῶν Ἁγίων Γραφῶν καὶ ἡ νεοελλη-νικὴ θεολογικὴ πραγματικότητα», ἐν *Θεολογία* 56 (1985), σελ. 508.

47. Βλ. Σ. Ἀγουρίδου, μν. ἔργ., σελ. 510.

Καὶ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι τὰ δόγματα, διὰ νὰ θεμελιωθοῦν καλῶς, ἔχουν ἀνάγκη βιβλικῆς διευκρινίσεως καὶ δέον νὰ φωτίζωνται ἐπαρκῶς ἀπὸ τὴν ἱερὰν Βίβλον, στηριζόμενα σταθερῶς ἐπ' αὐτῆς. Ὅθεν, ὀρθῶς ὁ Καθηγητὴς Σάββας Ἀγουρίδης συνιστᾷ εἰς τοὺς θεράποντας τῆς συστηματικῆς θεολογίας νὰ ἀξιοποιήσουν τὸν θησαυρὸν (τὸν μέγαν θησαυρὸν, θὰ ἠδυνάμην νὰ εἶπω), τὸν ὁποῖον ἔφεραν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἢ σύγχρονός μας βιβλικὴ θεολογία, καὶ νὰ ἀποφεύγουν νὰ ἐπιλαμβάνωνται τῆς διαπραγματεύσεως τῶν δογματικῶν καὶ ἠθικῶν ζητημάτων μὲ τὴν χρῆσιν μιᾶς δέσμης βιβλικῶν χωρίων, τὰ ὁποῖα σχετίζονται πρὸς τὸ ἐκάστοτε ἐξεταζόμενον θέμα των, δημιουργοῦντες τοιοῦτοτρόπως τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι «ὁ ἓνας συγγραφέας ἀντιγράφει τὸν ἄλλο»⁴⁸.

Ὁ κ. Μαρτζέλος, ἐλαυνόμενος, προφανῶς, ἀπὸ κίνητρα μαρτυροῦντα ἀγνὴν ἀγάπην καὶ πιστὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν ὀρθόδοξον πατερικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐνοχλούμενος ἀπὸ τὰς γνωστὰς προτεσταντικὰς θέσεις, τὰς εὐνοοῦσας τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτοτέλειαν τῆς βιβλικῆς θεολογίας, καὶ φοβούμενος ἢ τοῦλάχιστον ἀνησυχῶν, μήπως ἡ τελευταία αὕτη αὐτονομηθῆ καὶ παρ' ἡμῖν ἐγκύρωσ ἀπὸ τὴν δογματικὴν, ἐμφανίζει τάσεις διευκολυνούσας ἓνα περιορισμὸν, ἂν ὄχι μίαν ὑποταγὴν, τρόπον τινά, τῆς βιβλικῆς θεολογίας εἰς τὴν πατερικὴν καὶ δογματικὴν θεολογίαν⁴⁹. Καὶ πρέπει μὲν νὰ ὁμολογηθῆ ὅτι, λόγῳ τῶν ἀνωμάτων συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔζησε τὸ ὀρθόδοξον ἔθνος μας, ἢ βιβλικὴ ἐπιστήμη ἐκινήθη ἐπὶ αἰῶνας εἰς οὐχὶ ὀρθὴν ὁδόν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ αὐτονομηθῆ ἀπὸ τοὺς ἄλλους θεολογικοὺς κλάδους· οὐδόλως ὁμως πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται ἡ στενὴ σχέσις καὶ ἡ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐξάρτησις τῆς συστηματικῆς θεολογίας ἐκ τῆς Βίβλου, καὶ νὰ παροράται ὁ εὐεργετικὸς ρόλος, τὸν ὁποῖον ἀσκεῖ ἡ Βίβλος εἰς τὴν σκέψιν τῶν συστηματικῶν θεολόγων. Τοῦλάχιστον πρέπει νὰ διατρανοῦται ἡ ἀνάγκη στενῆς συνεργασίας τῶν ἐμπλεκομένων ἐν προκειμένῳ δύο θεολογικῶν κλάδων. Νὰ ἀξιοποιοῦνται δὲ καὶ τὰ δεδομένα τῆς βιβλικῆς θεολογίας, ὅπως ἐπέτυχε τοῦτο καταφανῶς παρ' ἡμῖν ὁ Καθηγητὴς Εὐάγγελος Θεοδώρου, ὅστις ἀνέδειξε καταλλήλως τὸ βιβλικὸν θεολογικὸν ὑπόστρωμα πολλῶν πτυχῶν τῆς ὀρθοδόξου λατρείας εἰς πλεῖστα ὅσα λειτουργικὰ δημοσιεύματά του⁵⁰. Καὶ νὰ ἀναγνωρισθῆ ὅτι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δογματικῆς θεολογίας εἶναι ἀπολύτως

48. Σ. Ἀγουρίδου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 513.

49. Βλ. Γ. Μαρτζέλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 1262.

50. Βλ. Ε. Θεοδώρου, «Βιβλικὴ θεολογία καὶ λειτουργική», ἐν *Θεολογία* 56 (1985), σελ. 809-810, ἐνθα εὐρίσκει τις τοὺς τίτλους πολλῶν αὐτοτελῶν μελετῶν καὶ

άπαραίτητος ή βαθεία και ένδελεχής βιβλική έρευνα. Άν άγνοηθή αυτό, μοιραίως θα προκληθή προβληματική κατάσταση μεταξύ των δύο τούτων κλάδων και θα επέλθη άποξένωσις τής δογματικής θεολογίας από την άστέιρευτον και ζώσαν πηγήν αυτής, την βιβλικήν θεολογίαν.

Αί προαναφερθεΐσαι άπόψεις του βιβλικού Καθηγητού Άγουρίδου είναι πολλαπλώς χρήσιμοι, διότι σὺν τοῖς άλλοις διαφωτίζουν τούς νεωτέρους συναδέλφους ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων και τῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας διεμορφώθη ή σημερινή θεολογική πραγματικότητα. Καὶ ἴσως διὰ τούτο δὲν θα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς «αἰχμαὶ» ἐναντίον άλλων θεολογικῶν κλάδων και τῶν φορέων του. Πιστεύω ἐν προκειμένῳ, ὅτι ὁ κ. Άγουρίδης, ἐν τῇ διακατεχούση και αὐτὸν σχετικῇ ἀνησυχίᾳ, ἀναζητεῖ και ἐπισημαίνει τὰ ἐμπόδια, τὰ ὁποία προβάλλονται εἰς τὸ ἔργον τῶν βιβλικῶν θεολόγων, ἐργαζομένων ὑπὸ δυσμενεῖς συνήθως συνθήκας παρ' ἡμῖν, χωρὶς, ὡς τοῦλάχιστον νομίζω, νὰ ἐκδηλώνη πολεμικὴν ἐναντίον άλλων θεολογικῶν κλάδων. Ἰσως ὁμως ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον διετύπωσε τὰς ἐν προκειμένῳ άπόψεις του δὲν ἦτο ὁ μᾶλλον ἐνδεδειγμένος και προεκάλεσεν, ἔνεκα τούτου, ποικίλα σχόλια. Εἰς ἐπιστημονικὸν δὲ ἐπίπεδον ἐσχολιάσθη κυρίως διὰ τὴν «γενικεύουσαν ἄποψίν του» ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Εὐαγγέλου Θεοδώρου, ὅστις, ἐν τῇ διακρινούση αὐτὸν εὐαισθησίᾳ και τῇ ἠύξημένου βαθμοῦ συναισθήσει ἐπιστημονικῆς εὐθύνης, ἐθεώρησε θιγομένους τούς φορεῖς άλλων κλάδων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης. Καὶ εὐλόγως διερωτᾶται, ὁ κ. Θεόδωρου, μήπως πρόκειται περὶ ἀδίκου καταπολεμήσεως τῶν πάντων, ή ὁποία «φθάνει και μέχρι ὑποτιμητικῆς ψυχαναλύσεως τῶν προσωπικῶν φορέων τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ και τῆς Ἐκκλησίας»^{51,52}.

Εἰς τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς μελέτην του ἀποδεικνύει μὲν ὁ Μαρτζέλος, ὅτι ή δογματικὴ διδασκαλία ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, ὡς τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου ή τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ἔχει βιβλικὸν ὑπόβαθρον⁵³, ὑποστηρίζει ὁμως ὅτι ή βιβλικὴ θεολογία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ

λειτουργικῶν ἄρθρων αὐτοῦ, ἐν τοῖς ὁποίοις προβάλλει οὗτος δεόντως και ἀναδεικνύει τὸν βιβλικὸν θεολογικὸν πλοῦτον τῆς ὀρθοδόξου λατρείας.

51. Βλ. Ε. Θεοδώρου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 800.

52. Δυστυχῶς, ὁ Μαρτζέλος φαίνεται ὅτι δὲν ἔχει ἀναγνώσει τὰς ἐν τῇ «Θεολογία» δημοσιευθείσας ὡς ἄνω μελέτας τῶν προαναφερθέντων Σ. Άγουρίδου και Ε. Θεοδώρου ἐπὶ τοῦ λίαν ἐνδιαφέροντος, πράγματι, θέματος, εἰς τὸ ὁποῖον αὐτοβούλως και ὀπωσδήποτε μετὰ ζήλου ἐπεδόθη, και οὕτω δὲν ἠδυνήθη νὰ ἔχη ὑπ' ὄψει του τὰς ἐν προκειμένῳ ἀξιοπροσέκτους άπόψεις τῶν δύο τούτων ἐμπείρων Καθηγητῶν.

53. Βλ. Γ. Μαρτζέλου, μν. ἔργ., σελ. 1265.

νοητῆ ἀνεξαρτήτως τοῦ δογματικοῦ ἐποικοδομήματος αὐτῆς⁵⁴. Καὶ παρ' ὅτι, ὀρθῶς ποιῶν, δὲν ἀρνεῖται τὴν μεταξὺ βιβλικῆς, πατερικῆς καὶ δογματικῆς θεολογίας διάκρισιν, ὑποστηρίζει ἐν τούτοις τὴν μεταξὺ των οὐσιαστικὴν ἐνότητα, ἀντιτιθέμενος εἰς τὴν ἐν τῷ Προτεσταντισμῷ κυρίως παρατηρουμένην αὐτονόμησιν αὐτῶν⁵⁵, τὴν ὁποῖαν θεωρεῖ ἐσφαλμένην καὶ πάντως μὴ ἐνδεδειγμένην⁵⁶. Καὶ ὑποδεικνύων τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐντεῦθεν ἀναφυέντος προβλήματος τούτου, θεωρεῖ ἐμμέσως ἐπιβαλλομένην τὴν ἀπόρριψιν τῆς κατὰ τὸ προτεσταντικὸν πρότυπον ἐπικρατούσης καὶ παρ' ἡμῖν τετραμεροῦς διαιρέσεως τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἡ βιβλικὴ θεολογία ἀπεχωρίσθη τῆς πατερικῆς καὶ δογματικῆς θεολογίας. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο κινούμενος, ρίπτει τὴν ἤδη ἀνωτέρω ἀναφερθεῖσαν ἰδέαν νέας τινὸς διαιρέσεως «τοῦ ἐπιστητοῦ τῆς θεολογίας μας»⁵⁷.

Ἡ ἰδέα αὕτη, διὰ τῆς ὁποίας ἀποσκοπεῖ οὗτος εἰς μίαν ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου ἀντιμετώπισιν αὐτῆς τῆς πραγματικότητος ἐκ μέρους τῆς ἑλληνικῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας, μαρτυρεῖ τὴν τάσιν τοῦτου πρὸς ἀπόρριψιν τῆς ὑπὸ τοῦ ἐλευθεριάζοντος Προτεσταντισμοῦ διασπάσεως τοῦ ὀργανικοῦ συνδέσμου Ἁγίας Γραφῆς καὶ ἱερᾶς παραδόσεως. Ὅπως δὲ ποτε διαφαίνεται καὶ ἐντεῦθεν ἡ διάθεσις τοῦ νὰ ἐναντιωθῆ εἰς τὴν παρὰ προτεστανταῖς τοποθέτησιν τῆς πρώτης ὑπεράνω τῆς δευτέρας, καὶ τοῦτο εἶναι κατανοητὸν διὰ τὸν θεράποντα τῆς ὀρθοδόξου συστηματικῆς θεολογίας γενικώτερον. Ἄλλ' ἡ στάσις τοῦ κ. Μαρτζέλου ἐναντι τῆς βιβλικῆς θεολογίας προδίδει — ἅς ἐπιτραπῆ νὰ εἶπω — μίαν δυσπιστίαν γενικῶς καὶ τὴν ὑποψίαν του, ὅτι αὕτη ἐπιδιώκει τὴν ἐπιβολὴν ἐνὸς ὑπερβολικοῦ καὶ ἀχαλινώτου βιβλισμοῦ ἐπὶ τῆς δογματικῆς θεολογίας, ἐνδεχομένως δὲ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης. Φρονῶ ὅτι εἶναι ἀδικαιολόγητος τοιαύτη τις, τυχόν, ὑποψία του. Εἶναι ἄλλως τε φανερὸς ὁ στενὸς σύνδεσμος τῆς Βίβλου πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους μαθήματα τῆς καθόλου θεολογίας, ἢ ἀνάπτυξις τῶν ὁποίων εἶναι συνυφασμένη πρὸς τὴν ἀνάλογον πρόοδον τῆς βιβλικῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ ἡ συγκάλυψις τῆς σπουδαιότητος τῆς τελευταίας προκαλεῖ μαρασμὸν εἰς τοὺς ἄλλους κλάδους.

Ἐντεῦθεν δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ συνδεθῆ στενῶς ἡ βιβλικὴ θεολογία μετὰ τῶν ἄλλων τομέων τῆς οἰκείας ἐπιστήμης καὶ μάλιστα νὰ ἀξιοποιηθῆ, προβαλλόμενον καταλλήλως, τὸ βιβλικὸν

54. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 1267.

55. Αὐτόθι.

56. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 1264.

57. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 1267.

ὑπόβαθρον αὐτῶν, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ περὶ τοῦ βιβλικοῦ πλούτου τῆς καθόλου θεολογίας⁵⁸. Οὐδεὶς δύναται δὲ νὰ ἀμφιβητήσῃ, ὅτι τὸ πλουσιώτατον περιεχόμενον τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἔχει ἐπιδράσει, καὶ μάλιστα πολλαπλῶς, εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς θεολογίας. Συνεπῶς καὶ ἡ δογματικὴ θεολογία καρποῦται πολλὰ ἐκ τῆς βιβλικῆς θεολογίας εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεῦνας τῆς. Οὕτω δὲ οἱ δύο οὗτοι ἐπιστημονικοὶ τομεῖς κινοῦνται ὁμαλῶς ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἀλληλοπεριχωρήσεως καὶ ἀλληλεξαρτήσεως τοῦ ἐρμηνευτικοῦ καὶ τοῦ συστηματικοῦ κλάδου τῆς θεολογίας. Ἄλλὰ δὲν θὰ πρέπει νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἡ μελέτη τῶν ἐρμηνευτῶν Πατέρων καλύπτει τὰς βιβλικὰς σπουδὰς. Ἄλλως τε οἱ Πατέρες, στηρίζοντες τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, συνιστοῦν τὴν ἐμβριθὴ μελέτην αὐτῆς, διὰ νὰ ἀνακαλύψωμεν ἐν αὐτῇ ἀνεκτιμήτους αὐτόχρημα θησαυροὺς, τοὺς ὁποῖους ἀξιοποιοῦν καὶ οὗτοι ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς θεολογίας τῶν. Τὸ γεγονός δὲ ὅτι ἡ πατερικὴ διδασκαλία τρέφεται ἀπὸ τοὺς πολυτίμους αὐτοὺς θησαυροὺς τῆς Βίβλου, τοὺς ὁποῖους ἀξιοποιεῖ πολλαχῶς καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς ἀναπτύξεως καὶ προβολῆς αὐτῶν, φανερῶναι ἐπίσης τὸν στενὸν σύνδεσμον, ὁ ὁποῖος ὑφίσταται μεταξὺ βιβλικῆς καὶ δογματικῆς θεολογίας.

* * *

Ὁ ζηλωτὴς συνάδελφος κ. Μαρτζέλος διακατέχεται, ὡς ἀποδεικνύεται, ὑπὸ ζωνῆς ἐπιθυμίας πρὸς μίαν ἀποκάθαρσιν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ὀρθοδόξου θεολογικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ ξένα, προεχόντως δὲ προτεσταντικά, στοιχεῖα. Καὶ ὀρθῶς ἀναφέρεται εἰς τὸν Φλορόφσκυ, τὸν παγκοσμίως προβαλόντα τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ διανοιζαντα ὁδοὺς πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ καταστήσαντα εὐρύτερον γνωστὸν τὸν πλοῦτον τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως. Ἐλπίζω ὅμως νὰ μὴ ὑποβαθμίσῃ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ θεολογία, εἰσαχθεῖσα κατὰ τὸ εὐρωπαϊκὸν πρότυπον εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ παρ' ἡμῖν, ὡς ἰδιαίτερος κλάδος σπουδῶν καὶ ὡς αὐτοτελὴς ἐπιστήμη, καλλιεργεῖται συστηματικῶς καὶ δὴ καὶ μετ' ἐπιτυχίας εἰς τὸν χῶρον αὐτὸν καὶ ἐπωφελῶς διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐχει, ἀσφαλῶς, ὑπ' ὄψει του, ὅτι παρεσχέθη τοιοῦτοτρόπως εἰς τοὺς ἡμετέρους θεολόγους ἢ δυνατότης νὰ γνωρίσουν καὶ νὰ ἀξιοποιήσουν ὡς ὀρθόδοξοι τὰ νεώτερα πορίσματα τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, διασφύζοντες συγχρόνως τὸ κύρος καὶ τὸ γόητρόν τῆς, μετὰ ἀπὸ τὰς γνωστὰς ἀνεπιτυχεῖς προσπαθεῖας, αἱ

58. Πρβλ. καὶ Ε. Θεοδώρου, μν. ἔργ., σελ. 809.

ὁποῖαι κατεβλήθησαν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, διὰ διαφόρους λόγους, ὑπὸ τινων, πρὸς ἐγκατάστασιν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος ἢ εἰς τὸ Μέγα Σπήλαιον, ὥστε νὰ ἀπαγκιστρωθῆ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον ἐπεκρίνετο τότε διὰ «γερμανικὸν πιθηκισμόν»⁵⁹.

Αἱ σχετικαὶ ἀνησυχίαι τοῦ κ. Μαρτζέλου ἔχουν, βεβαίως, ἐρείσματα τινα καὶ εἰς ἐκδηλωθείσας ἐπιφυλάξεις ἐπὶ τοιούτων θεμάτων ὑπὸ παλαιότερων θεολόγων, ἀκόμη δὲ καὶ ἀνηκόντων εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ εἶναι γνωστόν, ὅτι μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἀθρόαν παραγωγὴν καὶ δημοσίευσιν εἰδικῶν ἐπὶ τῆς βιβλικῆς θεολογίας ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων, προεκλήθη εἰς τοὺς θεολογικοὺς κύκλους δυσπιστία καὶ ἀναταραχὴ, παρὰ τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός, ὅτι διὰ τῶν νέων τούτων ἐρευνῶν ὠφελήθη σημαντικώτατα ἡ Θεολογία, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία, τῆς ὁποίας ἡ διδασκαλία θεμελιούται καὶ ἐδραιούται διὰ τῆς βιβλικῆς θεολογίας, καὶ παρὰ τὴν γενομένην διαπίστωσιν, ὅτι ἡ γερμανικὴ θεολογία παρουσιάζει εἰς τινα σημεία τῆς ἐνδιαφερούσας σχέσεις πρὸς τὴν θεολογίαν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν καὶ τοῦ ὅτι ἡ ἐπιστῆμη τῆς ἱερᾶς Βίβλου ἔχει ἤδη ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ τὸν ὀρθολογισμόν τῆς Δύσεως, θὰ ἐδικαιολογοῦντο αἱ τοιαῦται ἀνησυχίαι ἐν μέρει μόνον, ἵνα μὴ χαρακτηρίσω ταύτας ὡς πλήρως ἀδικαιολογήτους.

Διὰ τούτων, βεβαίως, δὲν ὑποτιμᾶται ἡ ἀξία τοῦ προβληματισμοῦ τοῦ Μαρτζέλου, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιτυχεστέραν παρουσίαν τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον, διὰ τῆς τοιαύτης ἀνακινήσεως τοῦ θέματος δίδεται ἀφορμὴ πρὸς ἐπανασυζήτησιν τῶν σχετικῶν ἀπόψεων καὶ ἐπίτευξιν, ἐνδεχομένως, ἐκσυγχρονισμένης τινὸς ἀναδιαρθρώσεως τῶν θεολογικῶν σπουδῶν. Ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ προσέξωμεν ὥστε, ἐν τῇ ἐκδηλουμένῃ ἂν ὄχι καὶ κυριαρχοῦσῃ σήμερον ἀκρραία τάσει ἀποστροφῆς τῶν δυτικῶν προτύπων, νὰ μὴ ἀναμοχλεύωμεν καὶ ἀναξέωμεν πληγὰς τοῦ παρελθόντος καὶ χαράσσωμεν κατευθύνσεις ὀδηγούσας εἰς τὴν διαιώνισιν παλαιότερων ἀνεπιτρέπτων καταστάσεων. Καὶ νὰ ἀντιμετωπίζωμεν ἐν πνεύματι χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ ἄνευ προκαταλήψεων τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν τῶν ἄλλων, ἐν

59. Πρὸβλ. καὶ Γ. Μεταλληνοῦ, *Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων ἑλληνικῆς καὶ γερμανικῆς θεολογίας τὸν 19^ο αἰῶνα*, Ἀθῆναι 1989, σελ. 5 καὶ 14-15 (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν, τόμ. ΚΗ'). Σημειωτέον ὅτι ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ὁ αἰδ. κ. Μεταλληνὸς διατυπώνει ἀπόψεις, τὰς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ υιοθετήσω.

Ευρώπη κυρίως, όμολογιών, έκδηλοϋντες εἰς τὸ προσήκον μέτρον, ὅταν καὶ ὅπου χρειάζεται, βεβαίως, καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην μας ἀκόμη, δι' ὅσα παρ' αὐτῶν ἐλάβομεν. Ἰδιαιτέρως δὲ οἱ θεράποντες τῆς ἑλληνικῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας ὀφείλομεν, ἐκ λόγων ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας καὶ ἐντιμότητος, νὰ μὴ γινώμεθα ἐπιλήσιμονες τῶν ὅσων προσέφεραν εἰς ἡμᾶς καὶ οἱ ἑτερόδοξοι πανεπιστημιακοὶ Διδάσκαλοί μας, οἵτινες, ὡσάκις ἐπεκαλέσθημεν τὰ φῶτά των, ἐκοπίασαν διὰ νὰ μᾶς χειραγωγήσουν εἰς τὰ προκεχωρημένα στάδια τῆς ἐξειδικευμένης θεολογικῆς ἐρεύνης, συμβαλόντες τοιουτοτρόπως ἐν πολλοῖς καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς παρ' ἡμῖν θεολογικῆς ἐπιστήμης. Οὕτω θὰ δυνηθῶμεν καὶ νὰ ἀποδείξωμεν εὐθαρσῶς ἀλλὰ καὶ ἀξιοπρεπῶς, ὅτι ἀναγνωρίζομεν, ἂν μὴ τι ἄλλο, τοῦλάχιστον τὴν ὀφειλομένην χάριν διὰ τὰς προσγενομένας εἰς ἡμᾶς τοιούτου εἵδους εὐεργεσίας των. Ἄλλως κινδυνεύομεν νὰ χαρακτηρισθῶμεν ὡς ἀγνώμονες.

Ὅπως δὲ ὅμως, ἐπειδὴ ὑφίσταται ἤδη πρόβλημα περὶ τὴν εἰς κλάδους διαίρεσιν τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης, θὰ ἦτο ἐπιτρεπτόν, ἴσως δὲ καὶ σκόπιμον ἢ ἔστω καὶ ἐνδεδειγμένον, νὰ ἐπανεξετασθοῦν τὰ εἰσαγωγικὰ καὶ τὰ ἐπιστημολογικὰ στοιχεῖα τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας καὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ ὀρισθοῦν καὶ ὀριοθετηθοῦν οἱ ἐπὶ μέρους κλάδοι αὐτῆς, ὅποτε καὶ θὰ ἐξαρθῇ τελικῶς ἡ ἀναλλοίωτος ἐνότης τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ μετ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν εἰς ἐπὶ μέρους κλάδους διαίρεσιν αὐτῆς. Ταῦτα ὅμως δεόν νὰ γίνωνται μετὰ πολλῆς, ὡς εἶπομεν, προσοχῆς καὶ συνέσεως, ὥστε νὰ μὴ προκληθῇ ἀλλοίωσις τοῦ καθιερωμένου χαρακτῆρος τῆς θεολογίας. Θὰ ἦτο, ἐξ ἄλλου, σφάλμα νὰ ἀναλισκώμεθα εἰς ἀνάπτυξιν καὶ ὑποστήριξιν ξηρῶν θεωριῶν, διαφωνοῦντες περὶ τὸ γνωστικὸν ἀντικείμενον, τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν διαίρεσιν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης κ.λπ. καὶ περιορίζοντες ταύτην εἰς τὸν ἴσον τῆς γνωσιολογίας, ἀφοῦ ἄλλως τε ἐκεῖνο τὸ ὅποιον προέχει ἐν προκειμένῳ δὲν εἶναι ἔρευνα ἀπλῶς τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ, ὡς συνήθιζε νὰ λέγῃ ὁ ἀείμνηστος συνάδελφος Νικόλαος Νησιώτης, ὀντολογικὴ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μετ' Αὐτοῦ.

Ἡ ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ κ. Μαρτζέλου δύναται, ἀναμφιβόλως, νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἔναυσμα διὰ νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὰ τοιαῦτα θέματα, ἔτι δὲ πλέον καὶ ἐνδελεχέστερον εἰς τὰς σχέσεις τῆς βιβλικῆς καὶ τῆς πατερικῆς θεολογίας ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, ὥστε νὰ προωθηθῇ τοιουτοτρόπως καὶ ἡ μεταξὺ τῶν οἰκείων κλάδων τῆς θεολογίας συνεργασία. Εἶναι ἐμφανές, καθ' ὃ νομίζω, ὅτι οὗτος ἐπιδιώκει νὰ τονίσῃ τὴν ἀνάγκην προβολῆς, τρόπον τινά, μιᾶς ὀργανικῆς ἐνότητος, ἢ ὅποια ὑφίσταται εἰς τὴν πραγματικότητα μεταξὺ βιβλικῆς, πατερικῆς

καὶ δογματικῆς θεολογίας. Ὑποστηρίζων δὲ ταῦτα στρέφεται σαφῶς κατὰ τοῦ ἐλευθεριάζοντος Προτεσταντισμοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ παραβλάπτεται ἡ ἐνότης αὕτη. Καὶ φαίνεται προσέτι, ὅτι ἐπιθυμεῖ διακαῶς καὶ μοχθεῖ νὰ ἴδῃ μίαν πραγματικὴν ἀναγέννησιν τῶν ἐν Ἑλλάδι θεολογικῶν καὶ ἰδίως τῶν βιβλικῶν σπουδῶν καὶ μίαν σύμφωνον πρὸς τὰ ὀρθόδοξα δόγματα ἀνάπτυξιν αὐτῶν. Θεράπων δὲ ὦν τῆς συστηματικῆς θεολογίας καὶ ἔχων, προφανῶς, καὶ τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὁ κλάδος οὗτος θεωρεῖται ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν θεολογικός, ἤτο ἐπόμενον νὰ ἀντιδρᾷ σχεδὸν βιαίως κατὰ τῶν προαναφερθεισῶν προτεσταντικῶν θεωριῶν, φοβούμενος μίαν ὑπετροφικὴν, οὕτως εἰπεῖν, ἀνάπτυξιν καὶ τῆς ὀρθοδόξου βιβλικῆς θεολογίας εἰς βᾶρος ἄλλων κλάδων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ δὴ καὶ τοῦ συστηματικοῦ. Ἡ Ὄρθόδοξος Ἐκκλησία ὁμως δὲν ἐκδηλώνει ἰδιαίτερον καὶ οὐδὲ κἂν τὸ ἀπαιτούμενον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ βιβλικὰ ζητήματα, ἀκόμη καὶ διὰ τὰ ἐξ αὐτῶν φλέγοντα⁶⁰. Κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προκληθῇ οἰοσδήποτε ἐπικίνδυνος ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ ἐρμηνευτικοῦ καὶ συστηματικοῦ κλάδου.

Ἐνταῦθα ἐνδείκνυται, νομίζω, νὰ τονισθῇ ὅτι, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ παρ' ἡμῖν ἀκαδημαϊκὴ θεολογία ὠργανώθη ἐπὶ τῇ βάσει δυτικῶν προτύπων καὶ ἴσως παρεξέκλινεν ἐν μέρει τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς τῆς προοπτικῆς, ἐν τούτοις δὲν παρατηρήθη ποτὲ εἰς τοὺς κόλπους τῆς εἰδός τι διαμάχης μεταξὺ τῆς βιβλικῆς καὶ τῆς συστηματικῆς θεολογίας⁶¹. Δυστυχῶς δὲ ἢ εὐτυχῶς, ἡ Ὄρθόδοξος Ἐκκλησία οὐδόλως ἀσχολεῖται περὶ τὸ γνωστὸν καὶ ὄξυ πρόβλημα τῆς ἐρμηνευτικῆς καὶ συστηματικῆς θεολογίας, τὸ ὁποῖον προβάλλεται ἐντόνως εἰς τὴν Δύσιν. Ἐπιβάλλεται, πάντως, νὰ προσέξωμεν, ὥστε νὰ μὴ φθάσωμεν ποτὲ εἰς ὑποβάθμισιν τοῦ ρόλου τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ εἰς τὴν ἀκραίαν κάποτε περίπτωσιν πραγματικοῦ «διωγμοῦ» ταύτης ἀπὸ τὴν ἐπίσημον Ἐκκλησίαν, ὅπως εἶχε συμβῆ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, ὅτε, πιεζομένη αὕτη ἐξ εἰδικῶν ἀναγκῶν, ἀπηγόρευσεν ἀκόμη καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Βίβλου, διὰ σχετικῆς ἐγκυκλίου τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμίου τοῦ Γ'⁶². Συγχρόνως θὰ πρέπει νὰ μὴ παραβλέπωμεν ὅτι ἡ ὀρθόδοξος πατερικὴ παράδοσις ἤτο κυρίως βιβλική, οἱ δὲ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἐν τῇ προσπαθείᾳ τῶν νὰ ἐρμηνεύσουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ἀπόλυτον δυνατὴν ἀκρίβειαν, ἐπεδόθησαν μετὰ

60. Βλ. καὶ Π. Βασιλειάδου, «Βιβλικὴ κριτικὴ καὶ Ὄρθοδοξία», ἐν *Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Ἀριστ. Παν/μίου Θεσ/νίκης* 25 (1980), σελ. 357.

61. Βλ. Π. Βασιλειάδου, μν. ἔργ., σελ. 363.

62. Βλ. Π. Βασιλειάδου, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 361.

πολλοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ζήλου εἰς τὴν μελέτην τῆς Βίβλου⁶³. Πράγματι δὲ ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία, ἀντιμετωπίζουσα τὸν Ἰουδαϊσμόν καὶ τὸν Γνωστικισμόν, ἔδωσε μεγάλην ὄθησιν εἰς τὴν μελέτην τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ δὴ καὶ τῆς Π. Διαθήκης, τῆς ὁποίας ἀνέπτυξε τὴν θεολογικὴν διδασκαλίαν, εὐρέως μάλιστα εἰς τινὰς περιπτώσεις.

* * *

Λαμβάνοντες ἤδη ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ βιβλικὴ θεολογία ἔχει ἀνέλθει σημαντικώτατα μετὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ αἰῶνος μας καὶ ἔχει ἐπιβληθῆ ὡς ὁ πλέον προηγμένος κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον θεολογικός τομεύς, θὰ πρέπει νὰ ἐνδιαφερωθῶμεν καὶ διὰ τὴν καὶ παρ' ἡμῖν προαγωγὴν τῆς βιβλικο-θεολογικῆς σκέψεως. Θὰ ἦτο δὲ δυνατόν νὰ διεξαχθῆ ἐπιστημονικός διάλογος μετὰ τῆς βιβλικῆς καὶ τῆς συστηματικῆς θεολογίας, οὕτως ὥστε νὰ διαλευκανθοῦν αἱ ὑπάρχουσαι σημερινὸν παρ' ἡμῖν ἀσάφεια, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περιοχὴν κινήσεως ἐκάστης ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν εὐρύτερον χώρον τῆς καθόλου θεολογικῆς ἐπιστήμης, καὶ νὰ ἐπιλυθοῦν τὰ ἀναφυέντα σχετικὰ προβλήματα. Πρὸς τοῦτο δέον νὰ ληφθῆ ἀπαραιτήτως ὑπ' ὄψιν, μετὰ τῶν ἄλλων, καὶ ἡ ἐξῆς διαπίστωσις: Ἡ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀναπτυχθεῖσα συστηματικὴ θεολογία, ἡ ὁποία διατυπώνει συστηματοποιούμενον τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως, ἀποτελεῖ μὲν, πράγματι, σπουδαῖον κλάδον τῆς θεολογίας· τὸ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ταύτῃ ὅμως προβάδισμα δὲν παραχωρεῖται εἰς αὐτήν, ἀλλὰ εἰς τὴν βιβλικὴν θεολογίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζεται μεῖζον κύρος καὶ ἡ ἀρχαιότης.

Παρὰ ταῦτα εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν οἱ δύο οὗτοι κλάδοι ἐπιδιώκουν νὰ συνεργάζωνται στενῶς καὶ μὲ σύμπνοιαν, διότι τὰ διδασκόμενα δόγματα αὐτῆς μαρτυροῦνται ἐν τε τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ ἐν τῇ ἱερᾷ παραδόσει. Κατὰ τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν, ἡ Ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἰσραηλιτικὸν λαὸν καὶ τὴν χριστιανικὴν Ἐκκλησίαν εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος⁶⁴. Ἡ ὀρθόδοξος θεολογία, μὴ ἀκολουθοῦσα τοὺς προτεστάντας, οἵτινες ἐκαλλιέργησαν εὐρύτατα τὴν θεολογικὴν ἐπιστήμην ἐπὶ τῇ βάσει μόνῃς τῆς Βίβλου, οὔτε ὅμως καὶ τοὺς ρωμαιοκαθολικούς, οἵτινες διατυπώνουν, ἀντιθέτως,

63. Βλ. Π. Βασιλειάδου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 359. Ἐκ παραδρομῆς, προφανῶς, εἰς τὸ σχετικὸν κείμενον τοῦ κ. Βασιλειάδου ἀναφέρεται, ὅτι «οἱ μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐνέσκυψαν» (ἡ ἀραιώσις ἰδική μου) «μὲ περισσὴ ἀφοσίωσιν στὴ Γραφή»· τὸ ἀβλέπημα δὲ τοῦτο παρέμεινε καὶ εἰς τὸ ἀνάτυπον.

64. Πρβλ. καὶ Γ. Μαντζαρίδου, «Ἠθικὴ καὶ Ἀποκάλυψις», ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Ἀριστ. Παν/μίου Θεσ/νίκης 14 (1969), σελ. 5.

δόγματα μὴ ἐρειδόμενα ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως, ἀκολουθεῖ τὴν μέσην καὶ βασιλικὴν ὁδόν, τῆς μετριοπαθείας καὶ εὐσταθείας, συμβάλλουσα ἐν τινὶ μέτρῳ εἰς ἐπιτυχεστέρην διάρθρωσιν καὶ διαίρεσιν τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ὑπηρετεῖ ἡ Ἐκκλησία.

Νομίζω, πάντως, ὅτι ὁ εἰς τέσσαρας κλάδους διαχωρισμὸς τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης εἶναι ὁ πλέον ἐπιτυχής, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τὸν πρόσθετον λόγον, ὅτι δὲν συμπλέκεται ἡ βιβλικὴ μετὰ τῆς συστηματικῆς θεολογίας, ἀφοῦ ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν ἔχει σημειώσει σημαντικὴν καὶ καταφανῆ πρόοδον, λόγω τῆς παρὰ προτεστάνταις μεγάλης καὶ μονομεροῦς ἀναπτύξεως τῆς ἱερᾶς Βίβλου, ἡ ὁποία, διὰ τῆς ἐρμηνείας τῆς, συμβάλλει εἰς τὴν βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀποτελοῦσα τοιουτοτρόπως τὴν βᾶσιν τῆς ὅλης θεολογίας⁶⁵. Ἐχοντες δὲ ὑπ' ὄψει, ὅτι διὰ τῆς θεολογίας τῆς Βίβλου διατυποῦται ἐν συστηματικῇ συνόψει τὸ περιεχόμενον τῆς θείας Ἀποκαλύψεως⁶⁶, βεβαιούμεθα περὶ τοῦ στενοῦ συνδέσμου, ὅστις ὑφίσταται μετὰ τῶν δύο οἰκείων κλάδων, ἤτοι τοῦ ἐρμηνευτικοῦ καὶ τοῦ συστηματικοῦ. Καὶ δυνάμεθα νὰ εἴμεθα πεπεισμένοι περὶ τοῦ ὅτι ἡ θεολογικὴ ἐπιστήμη παραμένει ἐνιαία, παρὰ τὰς μεταξὺ τῶν κλάδων διακρίσεις καὶ τὸν χωρισμὸν τῆς εἰς αὐτούς.

Ὅπως δὲ ἄρα ὅμως ἐνδείκνυται νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ θέσις τοῦ τομῆως τοῦ δόγματος ἐν τῇ καθόλου θεολογικῇ ἐπιστήμῃ εἶναι συζητήσιμος, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλους τομείς καὶ μὲ ἐπὶ μέρους μαθήματα αὐτῆς, διὰ τὰ ὁποῖα ἔχει ὑποστηρικτῆ ὅτι εἶναι δυνατὸν καὶ πρέπει νὰ ἀποτελέσουν ἰδίους κλάδους ἐν αὐτῇ⁶⁷, καὶ τὰ ὁποῖα βοηθοῦν τὸ ἔργον ἄλλων μαθημάτων αὐτῆς⁶⁸. Ἀντιλαμβάνεται τις δὲ ἐντεῦθεν, ὅτι ἐπιβάλλεται ἡ συνεργασία τῶν σχετικῶν μαθημάτων, οὕτως ὥστε νὰ ἀποφεύγῃται αἱ πάσης φύσεως δυσχερεῖαι καὶ αἱ περὶ αὐτῶν διαμάχαι. Καὶ ἴσως ἐνδείκνυται, ἐπίσης, ὁ ἐπανακαθορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τῶν καθ' ἕνα κλάδων τῆς θεολογίας. Ὁφείλει δὲ ἡ ἑλληνικὴ θεολογία, ἐπωφελουμένη καὶ τῶν νεωτέρων ἐρευνητικῶν καὶ ἐπιτευγμάτων τῆς καθόλου θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ δὴ καὶ τῶν ἐπὶ μέρους κλάδων καὶ μαθημάτων αὐτῆς, νὰ

65. Πρβλ. καὶ Ἀ. Δεληκωστοπούλου, μν. ἔργ., σελ. 99.

66. Ἀ. Δεληκωστοπούλου, ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 107.

67. Βλ. καὶ Δ. Μωραῖτου, «Εἰσαγωγή εἰς τὴν λειτουργικὴν καὶ τὰς λειτουργικὰς σπουδὰς», ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Ἀριστ. Παν/μίου Θεσ/νίκης 1 (1953), σελ. 15.

68. Βλ. καὶ Δ. Μωραῖτου, μν. ἔργ., σελ. 16.

ένδιαφερθῆ νὰ παρακολουθήσῃ τὴν θεολογικὴν κίνησιν τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπανεξετάζουσα, ἐνδεχομένως, καὶ τινὰς παλαιότερας ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ σχεδὸν φλέγοντος τούτου ζητήματος.

Θεωρῶ ἐπίσης ἀπαραίτητον νὰ τονίσω, ὅτι τὸ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐρευνηθὲν ἐνταῦθα σπουδαῖον καὶ ἐνδιαφέρον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐπεκτείνεται, ὡς εἶδομεν, κατ' ἄμεσον σχεδὸν τρόπον εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ δύο σημαντικῶν τομέων τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης, ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὰς γενικωτέρας τοιαύτας τῆς Ἁγίας Γραφῆς πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρας, εἶναι λεπτότατον καὶ δυσχερές, καὶ ὡς ἐκ τούτου πρέπει νὰ ἐξετάζεται μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ τῆς δεούσης σοβαρότητος. Πρὸ παντὸς δὲ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐνδείκνυται νὰ παρουσιάσωμεν μειωμένον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴν μετὰ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ νὰ προστρέχωμεν ἀνά πᾶσαν στιγμὴν καὶ δι' οἰονδήποτε λόγον εἰς τοὺς Πατέρας καὶ δὴ ὄχι μόνον διὰ τὴν, ὡσάκις ἀπαιτῆται, πληρεστέραν καὶ βαθυτέραν κατανόησιν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀπλήν ἀκόμη μελέτην αὐτῆς, ἐκ στείρας ἀντιδράσεως πρὸς τοὺς προτεστάντας, ἐπειδὴ οὗτοι ἀνήγαγον τὴν ἱερὰν ταύτην Βίβλον εἰς ἀποκλειστικὴν πηγὴν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐπ' οὐδενὶ δὲ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ παραβλέπωμεν τὸν βιβλικὸν χαρακτήρα τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ νὰ ἀπομακρύνωμεν καὶ ἀποξενώσωμεν αὐτὴν ἀπὸ τὰς βιβλικὰς ἐρεῦνας. Ἄλλ' ἐπιβάλλεται νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν προσέγγισιν πατερικῆς καὶ βιβλικῆς σκέψεως, παραλλήλως πρὸς τὴν προσπάθειαν προσεγγίσεως τῆς συγχρόνου θεολογίας μας πρὸς τὴν παράδοσιν.

Ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις αὐτὰς θὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ ἐπίτευξις καὶ τῆς ἐνότητος βιβλικῆς καὶ δογματικῆς θεολογίας, περὶ τῆς ὁποίας ἔχουν ἐκφρασθῆ σχετικαὶ ἀνησυχίαι, ὡς εἶδομεν. Θὰ γίνῃ δέ, τοιοῦτοτρόπως, ἐμφανὴς καὶ ἡ σπουδαιότης τῶν βιβλικῶν σπουδῶν διὰ τὴν σύγχρονον ὀρθόδοξον θεολογικὴν ἐπιστήμην, καὶ θὰ ἀναδειχθῆ ἡ ἀναγκαιότης καὶ ἡ ἀξία καὶ τῆς βιβλικῆς κριτικῆς δι' αὐτὴν, ἀποβαλλομένης ἐν ταύτῳ καὶ τῆς ἐσφαλμένης ιδέας, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκατασταθῆ ἡ Βίβλος διὰ τῆς Ἐκκλησίας. Διότι ἡ τελευταία αὕτη εἶναι, βεβαίως, ὁ θεματοφύλαξ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, λογιζομένη συγχρόνως καὶ ὡς γενέτειρα τῶν ἀγιογραφικῶν βιβλίων, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀναγνωριζομένη ὡς τὸ αὐθεντικὸν κριτήριον, ὁ μόνος αὐθεντικὸς ἐρμηνευτὴς τοῦ κειμένου τῆς Βίβλου⁶⁹, ἐξ οὗ καὶ ἡ μεγάλη καὶ βαρύνουσα σημασία, ἡ ὁποία

69. Πρβλ. καὶ Μ. Σιώτου, *Ἡ Ἁγία Γραφή εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν*, Ἀθῆναι 1989, σελ. 13 (Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστ. Ἐπετ. Θεολ. Σχολῆς Παν/μίου Ἀθηνῶν, τόμ. ΚΗ').

ἀποδίδεται εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν· ἐν οὐδεμιᾷ ὁμως περιπῶσει δύναται αὕτη (ἡ Ἐκκλησία) νὰ καταλάβῃ τὴν θέσιν τῆς Βίβλου καὶ νὰ ὑποκαταστήσῃ ταύτην. Ἐξ Ἰσου δὲ τοῦλάχιστον ἀδυνατεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο ἡ δογματικὴ, ἥτις ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην στηριγμοῦ τῆς ἐπὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς ἱερᾶς παραδόσεως⁷⁰.

Πέραν τῶν ἀνωτέρω κρίνω χρήσιμον νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου, διὰ τὴν συναγωγὴν ὑπ' αὐτοῦ τῶν ἀπαραιτήτων σχετικῶν συμπερασμάτων, ἰδιαίτερος καὶ ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία σέβεται, καὶ δὴ κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, τὸ κύρος καὶ τὴν αὐθεντίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὴν ὁποῖαν θεωρεῖ ὡς τὴν πρώτην καὶ σπουδαιότεραν τῶν πηγῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Καί, ἀσφαλῶς, ἐντεῦθεν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ ποῖον λόγον καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες, οἱ ὅποιοι ἐδραιῶνουν τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ταύτης Βίβλου, συνιστοῦν ἐνθέρμως καὶ ἐπιμόνως τὴν περὶ αὐτὴν ἐνδελεχῆ ἐνασχόλησιν ἀλλὰ καὶ τὴν εὐρεῖαν διάδοσιν αὐτῆς, καὶ διατί, εἰδικώτερον, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἰς πολλὰς περιπτώσεις κρίνει ἀπολύτως ἀναγκαίως τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἐμβριθῆ μελέτην τῶν Γραφῶν, παρατηρῶν μάλιστα χαρακτηριστικῶς περὶ αὐτῶν, ὅτι «ἂν διὰ παντὸς αὐταῖς ἐνδιατρίβωμεν, καὶ δογμάτων ὀρθότητα καὶ βίον εἰσόμεθα ἡκριβωμένον»⁷¹.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ 1

Εὐρίσκειτο ἤδη εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐκτυπώσεως ἡ μελέτη μου αὕτη ὅταν ἀνέγνωσα εἰς πρόσφατον τεῦχος τῆς «Ἐκκλησίας» τὴν βαθυστόχαστον εἰσήγησιν τοῦ διακεκριμένου Ρώσου θεολόγου καὶ Πρωτάνεως τοῦ ἐν Παρισίοις Θεολογικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Ἁγίου Σεργίου, Αἰδεσιμολογιωτάτου Πρωτοπρεσβυτέρου κ. Boris Bobrinskoy, τὴν ὁποῖαν παρουσίασεν οὗτος εἰς τὴν ἐν Λυὼν πραγματοποιηθεῖσαν ἐπιστημονικὴν συνάντησιν «Πατρολογία καὶ Θεολογία», τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1993, κατὰ τὰς γενομένας αὐτόθι ἑορταστικὰς ἐκδηλώσεις ἐπὶ τῇ πεντηκονταετηρίδι τῆς γνωστῆς περιφήμου συλλογῆς τῶν «Χριστιανικῶν Πηγῶν» (Sources Chrétiennes). Ἡ ἐν λόγῳ εἰσήγησις ἔχει σημασίαν διὰ τὰς ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι ὑπεστηρίχθησαν εἰς τὴν παρούσαν μελέτην, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ κ. Bobrinskoy, ὑπογραμμίζων ἐν αὐτῇ τὴν θέσιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ θεολογικὴν συνείδησιν τῆς

70. Πρβλ. καὶ Β. Βέλλα, μν. ἔργ., σελ. 20.

71. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, «Τὰ εὐρισκόμενα πάντα», ἐν *J.-P. Migne*, PG, τόμ. 59, στήλ. 295.

Ὁρθοδοξίας καὶ ὑποστηρίζων ὅτι ἡ ἐπιστροφή εἰς τὰς πηγὰς «εἶναι μία συνολικὴ στάση ποὺ καλύπτει... τὴ βιβλικὴ θεολογία, τὴ λατρεία καὶ τοὺς Πατέρες», τονίζει κατὰ τρόπον ἐμφαντικόν, ὅτι «ἡ ἄνθησι τῶν πατερικῶν σπουδῶν στὴν Ὁρθοδοξία θὰ ἦταν ἀδιανόητη χωρὶς τὸ τεράστιο ἔργο τῶν ἀδελφῶν μας τῆς Δύσεως». Ἐκφράζει δὲ θαυμασμὸν καὶ εὐγνωμοσύνην πρὸς ἐπιφανεῖς καὶ συγκεκριμένους ἑτεροδόξους θεολόγους, οἵτινες «σφράγισαν γιὰ πάντα τὴν θεολογικὴν τοῦ παιδεία», ὡς γράφει ὁ ἴδιος. Καὶ ἀπευθυνόμενος ἐν τέλει πρὸς τοὺς ἐξ αὐτῶν παρόντας κατὰ τὴν συνάντησιν ἐκείνην, διαβεβαιοῖ αὐτοὺς ἐν προφανεῖ συγκινήσει: «Ἀδυνατῶ νὰ πῶ πόσο ἡ Ὁρθοδοξία σᾶς εἶναι ὑποχρεωμένη, διότι, τέκνα τῶν ἰδίων Πατέρων, δεχόμεστε τὴν ἐνέργεια τοῦ ἰδίου Πνεύματος» (βλ. Β. Bobrinskoy, «Ἡ σύγχρονη ἄνθησι τῶν πατερικῶν σπουδῶν στὴν Ὁρθοδοξία» [μετάφρασις Ἄρχ. Σ. Κούτσα], ἐν «Ἐκκλησία» 1994, σελ. 403–407).

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ 2

Ὁ Καθηγητὴς Σ. Ἀγουρίδης εἰς ἐμπεριστατωμένον ἄρθρον τοῦ, σχετικὸν πρὸς τὴν κυρίαν θέσιν τῆς παρουσίας μελέτης, γράφει ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες «δὲν διανοήθησαν ποτὲ πῶς τὰ συγγράμματά τους θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ ὑποκαταστήσουν τὰ ἀγιογραφικὰ κείμενα. Ἡ Ἁγία Γραφή», συνεχίζει οὗτος, «ὑπῆρξε γι' αὐτοὺς πάντοτε θεμελιώδες κριτήριον τῶν ἀπόψεών τους, καί, ἐνῶ ἡ ἐρμηνεία των δὲν ἦταν δουλικὴ ἐπανάληψις τῆς Γραφῆς, ἦταν κατὰ τὸ Πνεῦμα ἀπόδοσις τῶν Γραφῶν σὲ σχέση πρὸς τὰ κατὰ προβλήματα τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐποχῆς των» (βλ. Σ. Ἀγουρίδη, «Τὸ μυστήριον τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ — Ἡ ὀρθόδοξη ἀντίληψις περὶ τῆς Γραφῆς», ἐν «Κληρονομία» 21 [1989], τεύχ. Α' — Β' [ἐκδοθέντα κατ' Ἰούλιον τοῦ 1992], σελ. 51). Τὰς ἐνδιαφερούσας ταύτας παρατηρήσεις δὲν εἶχον ὑπ' ὄψει μου ὅταν ἡ μελέτη μου αὕτη εἶχεν ἤδη παραδοθῆ πρὸς ἐκτύπωσιν, διότι τὸ Περιοδικὸν «Κληρονομία» δὲν ἀποστέλλεται πλέον, ὡς μέχρι πρότινος, εἰς τοὺς Καθηγητὰς Πανεπιστημίου, ἀνέγνωσα δὲ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἄρθρον τοῦ κ. Ἀγουρίδου εἰς τὴν ἐν Μονάχῳ Κρατικὴν Βιβλιοθήκην τῆς Βαυαρίας, σχεδὸν συμπτωματικῶς, κατ' Ἰούλιον τοῦ 1994. Ἄς ἐπιτραπῆ δὲ ἐπ' εὐκαιρίᾳ νὰ ἐκφράσω τὴν εὐχὴν, ὅπως ἀποστέλλωνται εἰς τοὺς Καθηγητὰς Πανεπιστημίου τὰ ἡμέτερα θεολογικὰ Περιοδικά, ὥστε νὰ δύνανται οὗτοι νὰ παρακολουθοῦν συστηματικῶς τὴν ἐξέλιξιν τῆς θεολογικῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ συμβάλλουν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς, ἐπ' ἀγαθῷ αὐτῆς τε καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Πρέπει, πάντως, νὰ σημειωθῆ, ὅτι ἐπειδὴ αἱ διατυπωθεῖσαι ὡς ἄνω ἀπόψεις

τοῦ Ἀγουρίδου ταυτίζονται περίπου πρὸς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἐκθέτει οὗτος καὶ εἰς μίαν ἄλλην μελέτην του, ἣτις παρουσιάσθη ἤδη καὶ εὐρέως σχεδὸν ἐσχολιάσθη ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ, δύναται ὁ ἀναγνώστης νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ἐνημερωμένον ἐν πολλοῖς καὶ ἐπὶ τῶν ἐν τῇ «Κληρονομία» διατυπωθεισῶν θέσεων τοῦ ἐν λόγῳ συναδέλφου.

Ο ΕΚΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΜΙΡΑ ΣΤΟ ΕΠΟΣ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ ΑΚΡΙΤΗ.

*Στὰ πλαίσια τῶν χριστιανοῖσλαμικῶν σχέσεων
τῶν ὑστεροβυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν χρόνων*.*

ΥΠΟ
Γ. Θ. ΠΡΙΝΤΖΙΠΑ

Στὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτη χαρακτηριστικὴ ἔνταση καὶ ἐξαιρετικὴ συναισθηματικὴ φόρτιση δίνει ἡ χριστιανικὴ ὁμολογία τοῦ ἀμιρά, πατέρα τοῦ Διγενῆ, ὅταν καλεῖται νὰ ἀπολογηθεῖ γιὰ τὴ μεταστροφή του στὸ χριστιανισμό. Ἡ σκηνὴ περιγράφεται στὸ τέλος τοῦ πρώτου μέρους τοῦ ἔπους ποὺ εἶναι γνωστὸ ὡς «*Ἄσμα τοῦ Ἐμίρης*». Τὸ μέρος αὐτό, ποὺ ἡ ἔρευνα θεωρεῖ ὡς ξεχωριστὸ ἔργο¹, ἔχει ἐπικὸ χαρακτήρα. Περιγράφει μία ἱστορία ποὺ ἐξελίσσεται μὲ ταχύτητα καὶ ἔνταση μέσα στὴν πολυπλοκότητα τῶν σχέσεων Βυζαντίου καὶ Ἰσλάμ. Τὸ δεύτερο μέρος δὲν εἶναι παρὰ ἓνα μυθιστόρημα ποὺ παρουσιάζει

* Ἀνακοίνωση στὸ Ε' Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸν Βυζαντινὸν Συνέδριον, ποὺ πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα ἀπὸ 13 ἕως 14 Φεβρουαρίου 1993.

Συντομογραφίες:

- «Ἀναφορά»: Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητροπολίτου Σάρδεων Μαξίμου 1914-1986, τόμοι Α-Ε, Γενεύη, Ἔκδ. Ἰ. Μητροπόλεως Ἐλβετίας, 1989.
ΔΙΒΕ: Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος.
ΕΒΒΣΠ: Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν.
ΕΕΘΣΠΘ: Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
ΕΕΦΣΠΘ: Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
ΕΕΣΜ: Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν.
ΜΙΕΤ: Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης.
P.G.: Migne, Patrologia Graeca.
S.C.: Sources Chrétiennes.
«Συγγράμματα»: Γρηγορίου Παλαμᾶ, Συγγράμματα, τόμοι Α-Δ, Θεσσαλονίκη 1962-1988.

1. Ἰωάννα Καραγιάννη, Ὁ «Διγενῆς Ἀκρίτας» τοῦ Ἑσχοριάλ. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ κειμένου, Ἰωάννινα 1976, σ. 67.